శ్రీ

ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రిక

Journal of the Telugu Academy
KAKINADA.

—o—

దేశ భాషలందుఁ దెలుఁగు లెస్స.

సంపుటము ౪౮ సంవత్సరము చందా సంచిక ౪

Vol 48 రు 3—0—0 Part 4

శ్రీ ఆంధ్ర సాహిత్య పరిషత్పత్రిక

Journal of the Telugu Academy Kakinada

సంపుటము ౪౮ ఆశ్వయుజ—కార్తికములు సంచిక ౪

విషయసూచిక

— ౦ —

ప్రాచీనాంధ్ర చారిత్రిక భూగోళము—నాడులు

కుందూరి ఈశ్వరదత్తు.

(గతసంచికల తరువాయి)

చెంగర—చాగల్నాడు

ముమ్మడినాయకుని శాసనములలోఁ బేర్కొనఁబడిన ఉభయ గోదావరీ మధ్య ప్రదేశమున నున్న పానార, కోన, చెంగలి, కుఱవాటక ప్రాంత భాగములఁ గూర్చి వ్రాయునపుడు, పానార, కుఱవాటక ప్రాంత భాగములను గూర్చి గతసంచికలలో వ్రాసియున్నాను. చెంగలినాఁడు, లేక చాగల్నాఁడు తూర్పుగోదావరీ మండలములోని రాజమహేంద్రవరము పెద్దాపురము తాలూకాలకు సరివచ్చు భూభాగము. గోదావరీనది కుత్తర తటమున నున్న ప్రదేశము. ఈ మండలములో నీ భాగమును చాగల్నాడని ప్రజలు వ్యవహరింతురు.

ఈ చెంగలి ముమ్మడినాయకుని శ్రీరంగము, కోరుకొండ శాసనములలో నుదాహృతమైనటులు నిదివఱకే సూచించియున్నాము. సింగయ నాయకుని అక్కలపూండి శాసనములో "ప్రథితోభయ గోదావర మధ్య ప్రాంతేషు మహిత సౌభాగ్యాన్। పాలయతి ముమ్మడీంద్రశ్చేంగలి కుఱవాట కోనవానా ? రాన్॥ అని మిరల వ్రాయఁబడినది.[1]

దక్షిణహిందూదేశశాసనములందలి చాళుక్య భీమవరశాసనములలో నొకదానియందు "చెంగనాంటి స్థలములో సమఱ్ఱిపూండి ఆలగని చాళుక్య భీంవ్వరపు భీమేశ్వర దేవరలకు నగరుగట్టను దారవోసి యిస్తిమి" యని చెంగనాఁ డుదాహరింపఁబడినది. ఈ శాసనములో దాతపేరు గాని శక సంవత్సరముగాని లేదు. ఈ సమఱ్ఱిపూఁడి గ్రామము పెద్దాపురము తాలూకాలోని మఱ్ఱిపూఁడి యను గ్రామమే.[2]

---

1. ఎపి గ్రాఫియా ఇండికా సంపుటము, 13 శాసనము సంఖ్య 24. సింగయ నాయకుని అక్కలపూండి శాసనము (శా. శ 1290)

2. దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము. 5. సంఖ్య. 43.

కోన

పూర్వోదాహృతమైన 'కోన' శాసనములలో కోనరాష్ట్రమనియు, కోనస్థలమనియు, కోనమండలమనియు, కోనదేశమనియు వ్యవహరింపఁబడినది. అన వేమారెడ్డి నడుపూరు శాసనములో "శాకాబ్దే రసరత్నభానుగణితే (శా.శ 1296) గ్రస్తే విధోరాహుణా, కార్తికాయ్యాం విజయేశ్వరస్య పురతః శ్రీగౌతమీరోధసి। విప్రేభ్యః పరమన్న వేమనృపతిః శ్రీ వేమసాన్యాః స్వసుః పుణ్యార్థం నడుపుపూరు సంజ్ఞక మదాద్గ్రామం సకోణస్థలే" అనియు, కాటయవేముని తొత్తరమూడి శాసనములో (శా.శ 1333) "కోనదేశే గ్రహారోయం భాతి మల్లవరాభిదః। తీరేచ వృద్ధగౌతమ్యాః పుణ్యే ముక్తీశ్వరాంతికే॥ [4] అనియు, ద్రాక్షారామశాసనములలో నొకదానియందీప్రాంతము కోనరాష్ట్రముగను (శాశ 1153)

"శ్రీ కోణ్డ దేసటి రభూ ద్విపులేషు తేషు శ్రీ దుర్జయాన్వయల సద్గృహ రత్నదీపః।
కణ్డ్రివాది విషయచ్చ స కోణ్డః కోనరాష్ట్ర మలభ ద్దలితారిః।
రాజలాంఛన సమున్నత ముద్యద్రాజభీమధరణీశ్వర రత్నాత్"
అని పేర్కొనఁబడినది. [5]

శాసనములం దుదాహృతములైన నడుపూరు, మల్లవరము గ్రామములు ఇప్పటి అమలాపురము తాలూకాలో నున్నవి. గోదావరి మండలములోని, అమలాపురము, కొత్తపేట తాలూకాలకు కోనసీమ యని పేరు. మల్లిదేవుని పిఠాపురము శాసనములో కోనమండలా

3 నడుపూరు శాసనము. Epigraphia Indica Vol III P.286.

4 తొత్తరమూడి శాసనము. Epigraphia Indica Vol IV. P. 324.

5 ద్రాక్షారామశాసనము. దక్షిణహిందూదేశ శాసన సంపుటము. 4-1153.

ధీశుఁడైన రాజపతేఁడు లక్ష్మీమ్మతొండాంబికలను భార్యలను పెండ్లాడి నట్లు వర్ణింపఁబడెను.

"శ్రీమాన్ రాజపతేందు క్ష్మానాథః కోనమండలాధీశః
ఉపయేమే యః కులజే లక్ష్మీమ్మతొండాంబికే దేవ్యౌ"

సింధుయుగ్మాంతరదేశము—రెండేఱుల నడిమివిషయము

వెలనాటి పృథ్వీశ్వరరాజు పిఠాపురశాసనములో[6], వీరచోడునకు మంత్రియు సేనాపతియునైన రెండవ విదురవర్మ, పాండ్య భూపతిని గెల్చి, తన ప్రభువగు వీరచోడునిచే "సింధుయుగ్మాంతర దేశ" పాలనమును వహించినట్లు వర్ణింపఁబడినది. 'ఈ సింధుయుగ్మాంతర దేశము 'అశేష సస్య ప్రచురఫలయుత మని చెప్పఁబడినది. రాజరాజు నందంపూఁడి శాసనములో[7] "పరమమాహేశ్వరః పరమ బ్రహ్మణ్యః శ్రీరాజరాజ దేవో రెండేఱులనడిమి విషయనివాసినో రాష్ట్రకూట ప్రముఖాన్ కుటుంబినః సమాహూయ మంత్రిపురోహిత యువరాజ దౌవారిక ప్రధానసమక్ష మిత్థ మాజ్ఞాపయతి యథా॥" అని రాజరాజు రెండేఱుల నడిమివిషయనివాసులగు ప్రముఖకుటుంబుల నాహ్వానించి నట్లు వర్ణింపఁబడినది. దానమిచ్చిన గ్రామము నందంపూఁడి. దాని సరిహద్దు గ్రామములు పెద్దపూఁడి, ముంజరము, అనునవి, అమలాపురము తాలూకాలో నున్నవి. రెండేఱుల నడిమివిషయ మనఁగా తూర్పుగోదావరి జిల్లాలో గౌతమీ వసిష్ఠానదుల మధ్య నున్న ఇప్పటి అమలాపురము రాజోలు తాలూకాలకుఁ జెందిన ప్రదేశము. ఈ రెండేఱుల నడిమి విషయము సంస్కృతమున తెలుపఁబడిన 'సింధుయుగ్మాంతర దేశము'నకు

6 పృథ్వీశ్వరుని పిఠాపురము శాసనము. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా సం. 4. పుట 36.
7 రాజరాజు నందంపూడి శాసనము ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా సం. 4 పుటలు 308
ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక స. 1. సంచిక 1.

పరిదైన తెలుగు నేత. నాఁటికిని నేఁటికిని "అశేష సస్య ప్రచుర ఫల యుత"మగు గోదావరీమండలాంతర్భాగము; ఇదియే కోనసీమ.

కడలునాడు—కడలిసీమ

తూర్పుగోదావరీ మండలాంతర్భాగమున శాసనబద్ధమును, సారస్వత ప్రసిద్ధమును నగు నాఁడులలో కడలు నాఁడొకటి. ఈకడలు నాఁడు ద్రాక్షారామ శాసనములలో పేర్కొనఁబడినది. కులోత్తుంగ చోడదేవుని శాసనములలో నొకదానియందు "చోడమండలమున తిరువింజలూరు నాంటి గంజట్టు పంచనది ముడిగొండఁడైన వత్సరాయఁడు వ్యతియిపాతనిమిత్తమునం గడలునాంటి సిల రట్టడికము పదిరేండు రాజరాజ మాడలు వెట్టి వలయుచుట్టు అంతయుం జతు స్సీమములో సల్వి సందలతోం గూడ విల్చికొని శ్రీ భీమేశ్వర దేవరకు ... నిత్యపడి వోయంగల పాలకుంచ్చములు పదియేడింటికి విడ్చిన పసులు ..." అనియు, మఱియొకదానియందు "శ్రీ భీమేశ్వర దేవరకు గడలునాంటిలోని మంజేటి గంగిరెడ్డి తన వృత్తియైన అలము సలివి సంపదలతో శ్రీ భీమేశ్వర దేవరకు ధారాపూర్వకము సేసి" అనియు కడలు నాడు పేర్కొనఁబడినది. ఆశాసనములలో నుదాహరింపఁబడిన 'సిల', 'మంజేరు' గ్రామములు కాకినాడ తాలూకాలోని శీల, మంజేరు గ్రామములే. ఈకడలు నాడు కాకినాడ తాలూకా సముద్రతీర ప్రాంతము. [8]

శ్రీనాథకవి భీమేశ్వరపురాణము పంచమాశ్వాసములో భీమేశ్వరస్వామి పాలించిన భూభాగములో కడలిసీమ కలిసియున్నట్లు వర్ణించియున్నాఁడు.

8 దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము 4. శాసనముల సంఖ్య 1291; 1361.
భీమేశ్వర పురాణము. పంచమాశ్వాసము పద్యము 89.

గీ॥ ఏకభోగంబుగాఁగ నేలెను గరుసు
కడలిసీమయు గాతమిాగంగ మేర
కప్పురపుఁ గ్రోవి కాశ్మీరఖండ మవధి
యేలె విశ్వకుటుంబి భీమేశ్వరుండు

కడలునాడే కడలిసీమ

పీసరనాడు

ఈ పీసరనాడు గోదావరీమండలములోని మన్య ప్రాంతము. ఇది కడప మండలములోని తాళ్ళప్రొద్దుటూరి శాసనమునందును, రాజమహేంద్రవరము అన్న దేవుని మ్యూజియము శాసనమందును జేర్కొనఁబడినది. తాళ్ళప్రొద్దుటూరి శాసనములో ఏఱువ భీముఁడు పీసరనాడు, చక్రగొట్టము, మన్యము, వడ్లక్కేలి ? వేంగి, కళింగాది మండలములుజయించినట్లు చెప్పఁబడినది రాజమహేంద్రవరము శాసనములో అన్నదేవుఁడు గంగా (గోదావరి) తటమునందు పిన్నసాని సంగమమందు గల పీసరనాటిలోని ఉత్తమ గండ చోడాన్నవరమనెడి గ్రామమును బ్రాహ్మణులకిచ్చెనని గలదు.

ఉ॥ పన్నితురంగమంబునకుం బక్కెర వెట్టిన వార్త హేరిచే
విన్న భయంబునం గలంగె పీసరనాఁడునుం జక్రగొట్టమును
మన్నియ (వడ్లక్కేలియ) ను (ల...ద్యన) వేంగి కళింగలాదిగా
నిన్నియు నొక్కనాండ ... నేఱువ భీమనృపాలు ధాడికిని.

శాసనపద్యమంజరి

"యోయం లసద్వీసఱునాంటి సమాఖ్యదేశే
చోడాన్న కేవవర ముత్తమగండపూర్వం।
గంగాతటే భువన విశ్రుతే పిన్నసాని
సంగేన్న దేవనృపతిర్ద్విజసాదకార్షీత్॥

(రాజమహేంద్రవరము మ్యూజియము శాసనము)

మొదట నుదాహరించిన పద్యమే 'చాటుపద్యమణిమంజరి'లో నొక విధముగను, శ్రీ వెంకటరమణయ్య శ్రీ వెంకటరామయ్యగారలు, భారతిలో ప్రకటించిన తాళ్లప్రొద్దుటూరి శాసనములో మఱియొక విధముగను నున్నది. (భారతి—ఈశ్వర సం॥మాఘమాసము)

ఉ॥ పన్ని తురంగమంబునకు బక్కెర వెట్టిన వార్తచారుచే
విన్న భయంబునం గలిగి వేసటనాటను చక్రగోట్టముల్
మన్నియ పట్టణంబులును మక్కిన వేంగి కళింగలాదిగా
నిన్నియు నొక్క పెట్టిగని నేలువభీమ నృపాలుధాటికిన్
(చాటపద్యమణిమంజరి రెండవభాగము పుట 59)

ఉ॥ పన్ని తురంగమంబునకు బక్కెర వెట్టిన వార్తహేరిచే
విన్నభయంబునం గలగ వీసఱనాండును జక్రగోట్టముల్
మన్నియ వడ్డె తెక్కలియ మంథ్యన వేంగి గళింగలాదిగా
నిన్నియు నొక్క నాండవిసె నేలువ భీమునృపాలు ధాటికిన్.
(భారతిలోని పద్యము)

ఈవీసరనాడు నేటి తూర్పుగోదావరి మండలములోని చోడవరము ఎల్లవరము తాలూకా ప్రాంతముగా నుండనోపును.

జంతఱునాడు—జంతుర్నాడు

ఈనాడు విశాఖపట్టణ మండలములోని ప్రసిద్ధమైన నాడులలో నొకటి. సింహాచలములోని శాసనములలో నిది పెక్కింటియందు పేర్కొనఁబడినది. శా.శ. 1109 నాటి యొకశాసనములోఁ జంతుర్నాటి డెబ్బదింటిలో వీరనారాయణ (పురమును) ఆచంద్రార్కస్థాయిగా సుక్షేత్రమగుచున్న భూమిని శ్రీ దంతపురేశుఁడు సింహాచలస్వామికి సమర్పించినట్లు గలదు. జంతఱునాటిని పేర్కొన్న మొదటి ప్రాచీన శాసన మిది యని తోఁచుచున్నది. ఈసీమలోని గ్రామములనుదాహరించిన కొన్ని శాసనములఁ జూపుచున్నాము.

(1) జంతర్నాటి సీమలోను ఉత్తరాపల్లి గ్రామము.

(2) జంతర్నాటి జాంకేటి గుడివాడ.

(3) జంతర్నాటి ప్రతాపచింగ రాజులు తమకు అభీష్టార్థ సిద్ధిగాను సమర్పించిన కొలుపులులకు మరపుకోటు గంగనారాయణ చెఱువు వెనుకను క్షేత్రము.

(4) జంతఉనాటి మారందపల్లి జలక్షేత్రము. శాసనములలో పేర్కొనబడిన గ్రామములు విశాఖపట్టణమండలములో శృంగవరపుకోట తాలూకాలో గలవు.

(1) వీరనారాయణ	వీరనారాయణం
(2) ఉత్తరాపల్లి	వుత్తరావిల్లి
(3) జాంకేటి గుడివాడ	గుడివాడ
(4) లకుమరపుకోట	లక్కవరపుకోట
(5) మారందపల్లి	మార్లాపల్లె

'జంతుర్నాటి డెబ్బది' యని పేర్కొనబడుటచేత డెబ్బది గ్రామములు గలవాఁడని చెప్పవచ్చును. శృంగవరపుకోట తాలూకా ప్రాంతమె ప్రాయికముగా జంతుర్నాడు కావచ్చును.

శ్రీనాథుడు కాశీఖండములో అల్లాడ వేమారెడ్డి విజయముల నిట్లు వర్ణించియున్నాడు.

సీ। సప్తమాడియరాయ చంద్రబింబాననా
చికురవల్లరులపైఁ జన్నిపువ్వు
ఝూడె జంతుర్నాటి జననాథ శుద్ధాంత
కుచకుంభముల మీఁది కుంకుమంబు

9 దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము 6. శాసన సంఖ్యలు. 1189; 698, 711; 925; 725.

బారహదొంతి భూపాల లీలావతీ
గండస్థలంబులఁ గలికినవ్వు
కలువపల్లొడ్డాది కటకాధిపతి వధూ
సీమంత వీథులఁ జేరుచుక్క

గీ॥ ....
....
....
....

ఒడ్డవాది ఒడ్డాది రాజ్యము

శాసనములందును సారస్వతమునందును బ్రసిద్ధిగాంచిన ఒడ్డ వాది లేక ఒడ్డాది రాజ్యమొకటి. ఇదియు విశాఖపట్టణము మండల ములోని యంతర్భాగమే. సింహాచలము శాసనములలో ఒడ్డాది మత్స్యవంశరాజన్యుల శాసనములలో నిది ఒడ్డవాది, ఒడ్డాది రాజ్య మని పేర్కొనఁబడినది.

"శ్రీశకవర్షంబులు 1297 గు నేంటివైశాఖ విమల తృతీయా బుధవారమునాండు అనవేమయరెడ్డి ప్రధాని నారాయణదాసుల కొడుకు చెన్నమనారాయండు తనకు ఒడ్డాది అర్జున దేవ మహారాజు చే బడసిన ఊరు గొట్టివాడ..."(శాసన సంఖ్య 785)

"శ్రీ శకవర్షంబులు 1295 గు నేంటి శ్రావణ శుక్ల పౌర్ణమియు నాదివారమునాండు ఒడ్డువాది అర్జున దేవరాజుల కొడుకు జయంత రాజు తనకు నాయురారోగ్యైశ్వర్యసంతానాభివృద్ధిగా శ్రీ నరసింహ నాథునికి సమర్పించిన ... ... గడిచింగావరము గొట్లముగా రెం డూడ్లు ... ... " (శాసనసంఖ్య. 981) పై నుదాహరింపఁబడిన గొట్టివాడ, గడిచింగావరము, గొట్లము గ్రామములు వీరవిల్లి (చోడ

వరము) తాలూకాలోని గోటివాడ, గొట్లాము, శింగవర మను గ్రామములె. ఒడ్డాదియు నా తాలూకాలోనిదే. ఈ ఒడ్డాదిరాజ్య మిప్పటి చోడవరము తాలూకా ప్రాంతమని చెప్పవచ్చును.

ఈ ఒడ్డాది, లేక వడ్డాది కళింగాంధ్ర దేశమునందలి సామంత మండలములలో నొకటి. రెడ్డి, కాకతీయ, విజయనగర రాజుల చరిత్రలో ప్రసిద్ధిగాంచినది. శ్రీనాథుని కృతులగు భీమేశ్వరపురాణములో, కాశీఖండమునందును పేర్కొనఁబడినది. పెద్దన మనుచరిత్రలో కృష్ణదేవరాయల దిగ్విజయయాత్రాసందర్భమున రాయలు వడ్డాదిని మసి యొనర్చె నని వర్ణించియున్నాఁడు. ఆ పద్యముల నన్నిటిని వ్రాయుట చర్విత చర్వణమగు నని పాఠకులకు నివేదించుచున్నాను.

వరాహ వర్తనీ విషయము

ఈ వరాహవర్తనీ విషయ మిప్పటి యాంధ్రప్రదేశములోని శ్రీకాకుళము జిల్లాలోని శ్రీకాకుళ, టెక్కలి తాలూకా ప్రాంతము. ప్రాచీన శాసనములలో దీనికి వరాహవంతని యనియు, వరాహవర్తని యనియు, కోలువర్తని యనియు, క్రోష్టుకవర్తని యనియుఁ బేర్లు. శ్రీ కూర్మము శాసనములలో నొక దానియందు "కలుఙ్గ మండలాంతర్గతమైన ... వరాహవంత్తనియ సింహపురమున ఆదిత్యనాయకుల్లో పైన నాయకులును" అని వరాహవంతనిలోని సింహపురము గ్రామము పేర్కొనఁబడినది. ఈ సింహపురము శ్రీకాకుళమునకు సమీపమున నున్న సింగుపురగ్రామము[10]. మూఁడవ వజ్రహస్తుని గంజాము శాసనములో "వరాహ వర్తన్యామ్ నవగ్రామ శ్చతుస్సీమా వచ్ఛిన్నసస్జలస్థలస్సర్వ పీడా వివర్జిత మాచంద్రార్క క్షితి......" అని నవగ్రామము వరాహవర్తనిలోని దని తెలుపఁబడినది. ఈ నవగ్రామము టెక్కలి తాలూకాలోని నౌగాము అను గ్రామము. ఆతనిదేయగు

---

10 దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము 5 సంఖ్య 1190. (శా.శ. 1152)

మద్రాసు మ్యూజియము శాసనములో "వరాహ వర్తన్యాం తామర చెరుగ్రామో నామ చిఖలీ వాటికేన సమ మేకీకృత్య" యని తామర చెఱువు గ్రామము పేర్కొనఁబడినది. ఈగ్రామము ఇప్పటి శ్రీకాకుళము తాలూకాలోని తామరపల్లె యనుగ్రామము. మూఁడవ వజ్రహస్తుని బొడ్డపాడు శాసనములో "కోలువర్తని విషయే అవరెంగాఖ్య గ్రామః।" అని కోలువర్తని విషయములో అవరంగ గ్రామము గలదని వ్రాయఁబడినది. అతనిదే యగు చిక్కాలవలస శాసనములో "కోలువర్తని విషయే కోకుడ్డ మాఖ్య గ్రామః।" అని యావిషయాంతర్గతమైన కోకుడ్డ గ్రామములో చెప్పఁబడినది. దేవేంద్రవర్మ చీడివలస శాసనములో "కోలు వర్తన్యాం కన్దలివాడ గ్రామనివాసినః కుటుంబినః।" అని కందలివాడ గ్రామము కోలువర్తని విషయములోనిదే యని విపరింపఁబడినది. అనంతవర్మ చోడగంగ దేవుని కొర్ని శాసనములో "శ్రీ చోడగంగదేవః వరాహవర్తనివిషయే వాసినో రాష్ట్రకూట ప్రముఖాన్ ......భవిద్విషయే ఖోన్న గ్రామః ముణ్డపఱునామ గ్రామం గ్రాసీకృత్వా...తత్రగార గ్రామగృహీత ముణ్డపఱుగ్రామస్య ప్రతిక్షేత్రత్వేన తూలువు గ్రామా దాహృత్యాష్టోత్తరాశీతి పరిమితం క్షేత్రం తేభ్యః ఖోన్న గ్రామనివాసి బ్రాహ్మణేభ్యః...ధారాపూర్వక మస్మాభిః దత్తమితి పూర్వతః ఖోన్న ఓంబరవెల్లి తోనేంగి గ్రామాణాం త్రికూటే తోనేంగి గ్రామవక్రగర్తా.. తతః ఖోన్నతోనేంగి ఖోల్లిర గ్రామాణాం త్రికూటే వల్మీకసహిత మరిచవృక్షః" అని ఖోన్న, గార, తూలువు, ఓంబరవెల్లి ఖోల్లిర గ్రామములు వరాహ వర్తనిలోనివని విశదీకరింపఁబడినవి. పైనఁ జెప్పఁబడిన గ్రామములు నేఁటి యీనామములతో వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి.

అవరంగె	అవలింగి	పర్లాకిమిడీ తాలూకా
కోకుడ్డము	కుద్దాము	శ్రీకాకుళము తాలూకా

ఖోన్న	కోర్ని	...
ఓంబరవెల్లి	వటురవెల్లి	...
గార	గార	...
తోసంగి	తోసంగి	...
ఖోల్లిర	కొర్లాము	...
తూలువు	తూలువు	...

ముఖలింగములోని శాసనములలో నొకదానియందు "ఈ అఖండ దీపమునకు వరాహవర్తని విషయములోని తులగాము బెట్టిన భూమిపుట్ల" అని యావిషయములోనిదే యగు తులగాము పేర్కొనఁబడినది. ఈతులగాము నేటి తెక్కలి తాలూకాలోని తులగ్రామ గ్రామము. [11] ఆవిధముగనే ఇంద్రవర్మ అచ్యుతాపుర శాసనములో "శ్రీమహారాజేంద్రవర్మా వరాహవర్తన్యాం సిద్ధార్థక గ్రామే సర్వసమవేతాన్కుటుంబినః సమాజ్ఞాపయతి" అని యావిషయములోనిదే యగు సిద్ధార్థక గ్రామము సిద్ధాంత మనుపేరుతో శ్రీకాకుళము తాలూకాలోఁ గలదు.

హస్తివర్మ ఉర్లాము శాసనములో క్రోష్టుకవర్తని తెలుపబడినది.

"శ్రీ మహారాజో హస్తివర్మా క్రోష్టుకవర్తన్యాం హంద్రోలక గ్రామే సర్వసమవేతాన్కుటుంబినః సమాజ్ఞపయతి...మాతాపిత్రో రాత్మనశ్చ పుణ్యాభివృద్ధయే ఉరామల్లనివాసినే వత్సగోత్రాయ... జయశర్మణే ఉదకపూర్వకం సంప్రత్తాతద్విదిత్వా స్వభూమి మనుపాలయతాం......" హస్తివర్మ మహారాజు తనతల్లితండ్రులయొక్క పుణ్యాభివృద్ధికై వత్సగోత్రుఁడైన జయశర్మయను బ్రాహ్మణునకు నగ్రహార ముదకధారా పూర్వకముగ దానమీయఁబడినది. ఈ ఉరామల్లగ్రామము శ్రీకాకుళము తాలూకాలోని నేటి ఉర్లాము గ్రామమే.

11 దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము 5. సంఖ్య 1064.

హస్తివర్మ నర్సింగిపల్లి తామ్రశాసనములో "శ్రీ మహారాజో హస్తివర్మా వరాహవర్తనీ విషయే రోహణ్కాయాం సర్వసమవేతాన్కుటింబినస్సమాజ్ఞాపయతి..." యని వరాహవర్తనిలో రోహణికి గ్రామము గలదని తెలుపఁబడినది. ఈగ్రామము సింగుపురమునకు సమీపమునగు రోణంకి యను గ్రామము.

ఈ వరాహవర్తనీవిషయము కళింగము నేలిన గాంగవంశరాజులగు హస్తివర్మ, దేవేంద్రవర్మ, ఇంద్రవర్మల శాసనములందును, వజ్రహస్త, రాజరాజ అనంతవర్మల శాసనములందును బేర్కొనఁబడినది. పై నుదాహరించిన శాసనములు కళింగసంచికలో ననుబంధమునందు ముద్రితములు. పాఠకులపరిశీలన నిమిత్తము శాసనములు మొదట నెచ్చట ప్రకటింపఁబడెనో యా గ్రంథవివరణము పొందుపఱుచు చున్నాను.

1. హస్తివర్మ ఉర్లాము శాసనము (ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా సంపుటము-17. సంఖ్య. 19)
2. హస్తివర్మ నర్సింగిపల్లి శాసనము (భారతి భావ సం॥ భాద్రపద మాసము. శ్రీ సోమశేఖరశర్మగారు ప్రకటించినది)
3. దేవేంద్రవర్మ చీడివలస శాసనము (ఆంధ్రచారిత్రక పరిశోధక మండలివారి త్రైమాసికపత్రిక. సంపుటము. 2. రెండవసంచిక)
4. మూఁడవ వజ్రహస్తుని గంజాము శాసనము (భారతి. భావ సం॥ మాఘము)
5. మూఁడవ వజ్రహస్తుని మద్రాసు మ్యూజియము శాసనము (ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా సం॥ 9. పుట 98)
6. మూఁడవ వజ్రహస్తుని బొడ్డపాడు శాసనము (భారతి-అక్షయ సం॥ వైశాఖము. శ్రీ సోమశేఖరశర్మగారు ప్రకటించినది)

7. మూఁడవ వజ్రహస్తుని చిక్కాలవలస శాసనము (భారతి సంపుటము 2. సంచిక 2. శ్రీ శర్మగారు ప్రకటించినది.
8. అనంతవర్మ చోడగంగ దేవుని కోర్ని శాసనము (ఆంధ్రచారిత్రక పరిశోధక మండలి (త్రైమాసిక పత్రిక. సంపుటము 1. పుట 40)
9. ఇంద్రవర్మ అచ్యుతాపుర శాసనము (ఇండియన్ ఆంటిక్వేరి. సంపుటము 8. పుట 120)

మూఁడవ వజ్రహస్తుని బొడ్డపాడు శాసనములోని అవరంగ గ్రామము పర్లాకిమిడి తాలూకాలోనిదని యిదివఱకు వ్రాసియున్నాము. గుణార్ణవుని కుమారుఁడగు దేవేంద్రవర్మ శ్రీకాకుళము శాసనములోను, ధర్మలింగేశ్వరస్వామి దేవాలయ తామ్రశాసనములోను క్రోష్టుకవర్తని విషయములోనివగు ఈక్రింది గ్రామములు పేర్కొనఁబడినవి.

శాసనములోని పేర్లు.	ఇప్పటి పేర్లు.	తాలూకా
పోప్పంగిక	పోప్పంగి	పర్లాకిమిడి
కురుడింబి	కురుడింబి	...
హడువాక	అడబ	...

పై రెండుశాసనములలో మొదటిది ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా మూఁడవసంపుటము. సంఖ్య. 21 గాను, రెండవది ఆంధ్రచారిత్రక పరిశోధకమండలివారి త్రైమాసికపత్రిక రెండవ సంపుటము మూఁడు నాల్గు సంచికలలోను బ్రకటింపఁబడినవి. ఆగ్రామస్థుల నిర్దేశములనుబట్టి వరాహవర్తని లేక క్రోష్టుకవర్తని పర్లాకిమిడి జమీందారిలోని కొంత భాగమునను సహితము వర్తించునని శాసనసంపాదకులయభిప్రాయము.

దేవరాష్ట్రము—దేవరట్టము

ఈరాష్ట్రము విశాఖపట్టణ మండలములోని ప్రాచీన రాష్ట్రములలో నొకటి. దీనిని మొదటి సముద్రగుప్తుని అలహాబాదు శాసనమున పేర్కొనఁబడినట్లు చరిత్ర ప్రసిద్ధము. సముద్రగుప్తుని దక్షిణ

దండయాత్రలలో నిపుడు తూర్పు సముద్రతీరమున జయించిన దేశ ములలో దేవరాష్ట్రమొకటి.

"కౌసలక మహేంద్ర, మహాకాంతారక వ్యాఘ్రరాజ, కౌరాళక మణ్టరాజ, పైష్టపురక మహేంద్రగిరి కొట్టూరక స్వామిదత్త, ఏరణ్డపల్లక దమన, కాంచేయక విష్ణుగోప, ఆవముక్తక నీలరాజ, వైఙ్గేయక హస్తివర్మ, పాలక్కకోగ్రసేన దైవరాష్ట్రక కుబేర, కౌస్థలపురక ధనంజయ, ప్రభృతి సర్వదక్షిణాపథ రాజగ్రహణ మోక్షానుగ్రహీత ప్రతాపోన్మిశ్ర మహాభాగ్యస్య..." అని దక్షిణాపథరాజ్యములలో దైవరాష్ట్రక కుబేరుని జయించినట్లు వ్రాయఁబడినది. సముద్రగుప్తుని దండయాత్రలలో దేవరాష్ట్రము, పిష్టపురము (నేటి పిఠాపురము) వివిధ రాజ్యములుగ నున్నట్లు తెలియుచున్నది. ఈ దేవరాష్ట్రము పూర్వము కళింగములోని నేటి సర్వసిద్ధి తాలూకాలో కొంత భాగమునకు సరివచ్చునని యూహింపనగును. ఏలయనఁగా మొదటి చాళుక్యభీముని కళింకోట తామ్రశాసనములో ఎలమంచి కళింగ దేశమును, దేవరాష్ట్ర విషయమును (లేక దేవరట్ట విషయము) పేర్కొనఁబడినట్లు శాసనపరిశోధక నివేదికలో ప్రకటింపఁబడినది. ఈ ఎలమంచి కళింగ దేశము దేవరాష్ట్రములోనిది. ఈ ప్రాంతమునకు ఎలమంచి (ఎలమంచిలి) ప్రధాన నగరమైయుండెను. తర్వాత ఈ దేవరాష్ట్రము పిష్టపురమునుండి పరిపాలించిన వాసిష్ఠకుల జనపాలకుఁడగు అనంతవర్మ శాసనములలో నొకదాని యందితఁడు దేవరాష్ట్రాధిపతియని వ్రాయఁబడెను. ఇతఁడు పిష్టపుర, దేవరాష్ట్ర రాజ్యములను పరిపాలించుచుండెను.

ఎలమంచిలి, పిఠాపుర గ్రామములు నేటికిని తెలుఁగు దేశములోనికి ప్రసిద్ధగ్రామములు. పూర్వము కళింగ దేశము పిఠాపురమువఱకు వ్యాపించియున్నట్లు ఆంధ్రశాసన, సారస్వతములఁబట్టి దృష్టాంతము

లనేకములున్నవి. ఆంధ్ర, కళింగ దేశములగూర్చి వ్రాయునపుడు విపులముగా వ్రాయుదును.[12] గుణవర్మ కుమారుఁడును, ప్రభంజనవర్మ కుమారుఁడునగు అనంతవర్మ శృంగవరపుకోట తామ్రశాసనములో గుణవర్మ దేవరాష్ట్రాధిపతిగ వర్ణింపఁబడెను. 'ఓమ్ స్వస్తి విజయ పిష్టపురాధిష్టాన్ మహీమండలవ్యాపి శారదేందుకర నిర్మలగుణస్య దేవరాష్ట్రాధిపతే రనేకసమరసంఘట్ట విజయాధిగత యశసో మహారాజశ్రీ గుణవర్మ్మణః పరమపౌత్రః శక్తిత్రయోపేత రాజ్యసంపదో వాసిష్టకుల చంద్రమసః శ్రీ మహారాజ ప్రభంజనవర్మ్మణః ప్రియపుత్రః స్వబల విక్రమోపార్జిత భూర్నయ వినయసత్వసంపన్నాధిగత యశో దేవద్విజాతి గురుజనోను ధ్యానసంవర్ధిత మహిమా పరమమహేశ్వరో మాతాపితృపదానుధ్యాతః కళింగాధిపతిశ్శ్రీమహారాజఅనంతవర్మా... ఈ శాసనకాలము క్రీ. శ 450-550. ప్రాంతము. అనఁగా మొదటి చాళుక్య భీమునికాలమునాఁటికి పూర్వమునఁ బుట్టినది. పిఠాపురము నేలిన వాసిష్టకుల నరపాలురది[13].

రూపవర్తనీ విషయము

ఈ రూపవర్తనీ విషయము వరాహవర్తనీ విషయమున కుత్తరభాగము. దీనికే రూప్యవతీ విషయమని నామాంతరము. దానార్ణవుని కుమారుఁడైన ఇంద్రవర్మ చెక్కలి శాసనములలో నీతఁడు తన తల్లి అచ్చిపోతి పుణ్యార్థముగా రూప్యవతీ విషయములోని తుంగన గ్రామమును స్కందశర్మకు దానముచేసినట్లు చెప్పఁబడినది[14].

---

12 సముద్రగుప్తుని అలహాబాదు శాసనము పలువురు చరిత్రకారులు విపులముగ పరిశోధించి చారిత్రక పత్రికలలో నివేదికలను ప్రకటించినారు. తెలుగులో కళింగ సంచికానుబంధమున నీయఁబడినది. మొదటి చాళుక్య భీము కళింగకోట శాసనము శాసన నివేదికలో వివరింపఁబడినది. (ఎపిగ్రాఫికల్ రిపోర్టు 1908-1909 పేరా59.)

13. శృంగవరపు కోట అనంతవర్మ శాసనము. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా సంపుటము. 23. సంఖ్య 9

14. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా సంపుటము. 18 సంఖ్య 31.

శ్రీ రామదాసుగారు ప్రకటించిన మఱియొక శాసనములో చిక్కులి తాలూకాలోని సెల్లాడగ్రామము రూపవర్తనీ విషయము లోనిదని తెలియవచ్చుచున్నది[15]

ఈ రూపవర్తనీ విషయము వరాహవర్తనీ విషయములో చిక్కులి తాలూకా కుత్తరభాగమున నుండెనని చెప్పవచ్చును.

కురకరాష్ట్రము

ఈరాష్ట్రము దానార్ణవుని కుమారుడగు ఇంద్రవర్మ పుర్లిశాసనములో పేర్కొనబడినది[16]. శ్రీ మద్దానార్ణవసూనుః శ్రీ మన్మహారాజేంద్రవర్మా కూరకరాష్ట్రే భుకుక్కురచ్ఛేద కర్షకా న్కుటుంబిన స్స మాజ్ఞాపయతి" అని ఇంద్రవర్మ కూరకరాష్ట్రములోని భుకుక్కురగ్రామ కర్షకుల నాజ్ఞాపించినట్లున్నది. ఈ భుకుక్కురగ్రామము పాలకొండ తాలూకాలోని బుకూర్కురు గ్రామము. వరాహవర్తనీ విషయమునకు పశ్చిమమున కురకరాష్ట్ర ముండెనని యూహింపవచ్చును

ఝూడె—ఝూడు

శ్రీనాథుడు భీమేశ్వర పురాణములో వీరభద్ర, వేమారెడ్ల కనుగు మంత్రియగు బెండపూఁడి అన్నామాత్యు నభివర్ణించుసందర్భమున, వీరభద్రేశ వేమారెడ్లు "సప్తమాడియరాయ ఝూడియప్పాపాల వందిత శ్రీపాదవనరుహులనియును లింగన మంత్రిని వర్ణించు సందర్భమున నతఁడు "ఝాడేశవన సప్తమాడెబారుహదొంతి వంతునాది క్షితీశ్వరుల గెలిచె" ననియు వ్రాసియున్నాఁడు. ఈ ఝూడు లేక ఝూడె యనుస్థలము సోంపేట తాలూకాలోని ఝూడులేక ఝూడు పూడియను గ్రామము. క్రీ. శ. 1327 సంవత్సరపు నాటిదియగు, ఝాడుపాల పడిరాయని శాసనమొకటి సింహాచల శాసనములందు

---

[15] Journal of the mythik society Vol. XIV. P. 271.

[16] పుర్లి శాసనము. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా. సంపుటము. 14. సంఖ్య. 217.

గలదు. దానిలో "స్వస్తి - శ్రీ శాకాబ్దే బ్ధినందద్యుమణి పరిమితే
శుక్లపక్షే నభస్యే, రాకాయాం సోమవారే సకలగుణగణాలంకృతో
ర్ఘూరుపాలః । ప్రాదాదా చంద్రతారం విమలతరయశాః పుణ్యసంతా
నవృద్ధై శ్రీమత్సింహాద్రి చూడామణి నరహరయే చంద్రశుభ్రాతపత్రం॥
ధనంజయ గోత్రుఁడును గోపాలనాయునికి కుమారుఁడును నగు రఘూరుప
పాల పడిరాయుఁడు సింహాద్రి దేవునకు ధవళఛత్రమును దానముచేసె
నని శాసనమునందుఁ గలదు[16].

దొంతి

ఈ దొంతిరాజ్యమును పేర్కొన్న ప్రథమాంధ్రకవి మడికి
సింగన్న. ఇతఁడు రచించిన పద్మపురాణోత్తర ఖండములో కృతిపతి
యైన కందనామాత్యుఁడు రామగిరి పట్టణాధీశుఁడైన ముప్పడి భూపతికి
మంత్రియు, దండాధీశుఁడై యుండెను. ఆముప్పడి భూపతి వంశవిశేష
ములు వర్ణించునెడ "విభవవిలాస విక్రమవిజయ విఖ్యాతులం బ్రసి
ద్ధుండైన ముత్త భూపాలుండు తనకు సహాయుండుగా గౌతమీ దక్షి
ణంబును బరమపావనమగు సబ్బినాటి రాష్ట్రంబున రామగిరి పట్టణంబు
రాజధానిగా బురందర విభవుండై రాజ్యంబుచేయుచు, నిరువత్తుగండ
గండగోపాల కాంచీరక్షపాలక, చోడరాజ్య స్థాపనాచార్య, దొంతి
మన్నియ విభాళన, చలమర్తిగండ, గజగంధవారణ, రాయగజ
కేసరి...నానాబిరుద విఖ్యాతుండును...అగు ముప్పభూపాలుండు"
అని ముప్పభూపాలుఁడు దొంతిమన్నియవిభాళుఁడైనట్లు వర్ణించియు
న్నాఁడు. ఈకవియే రచించిన వాసిష్ఠరామాయణమునందును కంద
నామాత్యునిగూర్చి యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు.

"తొల్లి హరిభక్తి రసావేశంబునఁ గతిపయాక్షరాభ్యాస చాప
లంబునఁ జేసి విష్ణువిభవాభిరామకథాప్రభూతంబులగు పద్మపురాణో
త్తరఖండంబును, భాగవత దశమస్కంధంబును దెనుంగున రచించి

16. దక్షిణ హిందూదేశ శాసన సంపుటము. 6. సంఖ్య. 1110.

యప్పుణ్య పురాణంబులకుఁ గృతిపతిగా నేపుణ్యుం బ్రార్థింతునో యని విచారించి, గంధగజవారణ, గండగోపాల, చలమర్తిగండ, రాయగజకేసరి, దొంతిమన్న విభాళాది నానాబిరుద విఖ్యాతులం బ్రసిద్ధుండగు రామగిరి పట్టణాధీశ్వరుండైన కుమార ముప్పభూపాలుని మాన్యమంత్రి వరధుర్యుండును నగు...కందనామాత్యుఁడు" అని మరల ముప్పభూపాలుని వర్ణించునెడ దొంతిమన్న విభాళన బిరుదును జెప్పియున్నాఁడు.

ఈ దొంతిమన్నభూపాలురను రెడ్డిరాజులు గెలిచినట్లు శ్రీనాథుని కృతులవల్ల మనకుఁ దెలియును.

అల్లాడరెడ్డి విజయధాటీ సంరంభము వర్ణించునెడ "ఖాండజంతుర్నాటి జననాథ శుద్ధాంత కుచకుంభములమీఁది కుంకుమంబు బారహాదొంతి భూపాల లీలావతీ గండస్థలంబులఁ గలికినవ్వు...అనియు

తే. దూరమంతంత బారహాదొంతిమన్న
సప్తమాడియరాజన్యసమితి మ్రొక్క
రాయవేశ్యాభుజంగ సంగ్రామపార్థ
గాయగోవాళ వేమనక్ష్మాధవునకు.

అనియు.

ఉ. బలవద్బారహా దొంతిమన్న ధరణీపాలావరోధాంగనా
విలసన్మంగళసూత్ర రక్షణ కళావిఖ్యాత కారుణ్య!...

అనియు కాశీఖండములో దొంతిమన్న ధరణీపతులఁ జేర్కొనెను. భీమఖండకృతిలో లింగనమంత్రి ప్రతాపము వర్ణించుసందర్భమున మరల

సీ. ఖాండేశవన సప్తమాడె బారుహా
దొంతి సంతాన దిక్షితీశ్వరుల గెలిచి"

యని దొంతినాఁటిని గూర్చినాఁడు.

ఈ దొంతి యెక్కడిదని విచారింపగా నిది బస్తరురాజ్యములోని జగదల పురమునకు ఆగ్నేయమున నలుదిమైళ్ళ దూరముననున

బారసూరపురమునకు దక్షిణమున నలుబది మైళ్ళదూరమునను డంకినీ, శంఖినీ, నదుల సంగమస్థానమందున్న దంతెవాడ యని తెలియుచున్నది. ఈ బస్తరు రాజ్యములోని దంతెవాడ తెలుఁగు శాసనములు పదియవ దక్షిణ హిందూదేశ శాసనసంపుటము నందీయఁబడినవి. ఇచ్చట దంతేశ్వరీ దేవాలయము గలదు. ఈ దొంతి క్షితీశ్వరులు కాకతీయ ప్రతాపరుద్రుని సోదరుఁడగు అన్నమరాజు సంతతివారమని వారిశాసనములలో వ్రాయించుకొన్నారు. ప్రతాపచరిత్రములో ప్రతాపరుద్రునికి అన్నమదేవుఁడను తమ్ముఁడుగలఁడని చెప్పఁబడినది. కాని శాసనాధారములు లేవు. దిక్పాలదేవుని దంతెవాడ శాసనమునుబట్టి ఈ అన్నమరాజు ప్రతాపరుద్రుఁడు నష్టరాజ్యుఁడై శివసాయుజ్యమును బొందినపిమ్మట యవనభయముచే దండకారణ్య నికట బస్తరు రాజ్యమునందు రాజ్యమేర్పఱచుకొనెనని తెలియుచున్నది[17]. శ్రీనాథుఁడు పేర్కొన్న 'బారహా' నేఁటి 'బారువా'. రెడ్డినాఁటి ఆంధ్రసారస్వతములోను, శాసనములందును రెడ్డివిజయములఁగూర్చి పేర్కొనఁబడిన స్థలనిర్దేశము ఈదిగువ నిచ్చుచున్నాను. కొన్నిగ్రామములు సీమలు రెండుమూఁడు తాలూకాలలోఁగానవచ్చుచున్నవి. కాని వారి విజయధాటి పూర్వతీరము నంటియుండె ననుటకు సందేహము లేదు. ఈ తాలూకాల పేర్లు మదరాసు ప్రభుత్వమువారు ప్రకటించిన ఆయా జిల్లాలలోని తాలూకా పేళ్ళనుబట్టి యీయఁబడినది.

విశాఖపట్టణ మండలములోని గ్రామములు.

1. కంచుకము కంచిలి సోంపేట తాలూకా
2. చీడికోట చీడికోట గొలుగొండ ...

17. 1. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా-సంపుటము. 12. సంఖ్య 30.
2. ఎపిగ్రాఫియా ఇండికా-సంపుటము 9. సంఖ్య 19.
3. దక్షిణ హిందూదేశ శాసనసంపుటము-సంఖ్యలు. 646, 648. ఈ దం[తె]వాడ పూర్వమొకప్పుడు చిందకుల రాజన్యులకు రాజధానిగ నుండెను.

3. మాకవరము మాకవరము అనకాపల్లి ...

4. కలువపల్లి కలవపల్లి దిమిలసమీపమున నున్నది.

(విష్ణువర్ధనుని తిమ్మాపురము శాసనములోను దక్షిణహిందూ దేశ శాసన సంపుటము 6 సంఖ్య. 1168 లోను పేర్కొనఁబడినది)

5. శృంగారంకోట శృంగవరపుకోట శృంగవరపు కోట తాలూకా

6. లోతగడ్డ లోతుగెడ్డ గొలుగొండ ...

7. చీకటి చీకటి గంజాము ...

8. చిల్కసముద్రము చిల్కసముద్రము గంజాము ...

9. కసిమికోట కసిమికోట అనకాపల్లి ...

10. వెంకటాయి వెంకటాపురము అనకాపల్లి ...

11. కప్పకొండ కప్పకొండ గొలుగొండ ...

12. కిల్లడ ... కిల్లడసీమ

(ఈసీమ కిల్లడసీమలోని గొబ్బూరు అని దక్షిణ హిందూదేశ శాసనము సంపుటము 6 సం. 1054 లో నుదాహరింపఁబడినది. జంతుర్నాటిలోని యంతర్భాగము)

13. పొట్నూరు పొట్నూరు భీమునిపట్టణము తాలూకా

14. పీరకూటము పీరఘట్టము పాలకొండ ...

15. పురుషోత్తము పురుషోత్తమపురము సోంపేట ...

16. వంతు వంతుర లేక వంతవాడ పార్వతీపురము...

17. సప్తమాడెములు మాడుగులు వీరవిల్లి తాలూకా

(చోడవరమునకు పదునొకండు మైళ్ళదూరమున కలదు.)

18. బారువా బారువా సోంపేట తాలూకా

19 సింహాచలము సింహాచలము విశాఖపట్టణము ...

తిక్కనభారతము—నాటకీయత

కాకర్ల వెంకటరామ నరసింహము.

కవిబ్రహ్మ తిక్కన భారతమును నాటకీయముగా రచించెనని పండితవిమర్శకలోకమున నొకయభిప్రాయము గలదు. దీనినిగూర్చి ప్రసంగించుటకు ముందు మనము తెలిసికొనవలసినవిషయము లనేకములు గలవు. భారత మొక యితిహాసము. అనఁగా శ్రవ్యకావ్య మన్నమాట. దీనిని నాటకీయముగా రచించుట యననేమి? ఈప్రశ్నకుఁ దగిన సమాధాన మీయనిదే మనకుఁ దక్కినవిషయములు సమగ్రముగా నర్థము గావు. శ్రవ్యకావ్యమును నాటకీయముగా రచించుట యనుదానిని స్థూలముగా నిట్లు నిర్వచింపవచ్చును. దృశ్యకావ్యముగూడఁ బఠనావస్థలో శ్రవ్యకావ్యమువంటిదే; ప్రయోగావస్థయందే దానికి దృశ్యకావ్యావస్థ సమగ్రముగా సిద్ధించును. కావున సమగ్ర దృశ్యకావ్యత్వసంసిద్ధి కే యే విషయము లుపకరించుచున్నవో వానిని శ్రవ్యకావ్యకర్త తనగ్రంథములోఁ దనరచనా చమత్కృతిచేత రూపొందింపవలయును. నాటకమును జూచుచున్నప్పుడు భావుకహృదయములో నెటువంటి రసానుభూతి యెంత సుకరముగఁ గలుగుచున్నదో, అటువంటి రసానుభూతి యంత సుకరముగఁ దనకావ్యమును బఠించుచున్నప్పుడు సహృదయునకుఁ గలుగునట్లుగ గ్రంథకర్త చేయవలయును. నాటకము కేవల మొకకళ గాదు; అది యొకసమాహారకళ. ఈసిద్ధాంతముగూడ నాటకముపట్లఁ బ్రయోగావస్థయందే యన్వర్థ మగును. ఈయవస్థలో నాటకమున కుపకరించు నితరకళ లేవి? సాహిత్యమనునది ప్రప్రథమమునుండియు నున్నదే. ఇఁకఁ జిత్రలేఖనము, నాట్యము, సంగీతము ననునవి ప్రయోగావసరమున నాటకమున కుపకరించు నితరకళలు. వీనియన్నింటికంటె ముఖ్యమైనది మఱియొకటి గలదు. అది పాత్రలు మనయెదుటఁ బ్రత్యక్షముగా గోచరించుట

పాత్రోచితమైన వేషభాషల ననుకరించుచు మనముం దొకవ్యక్తి సాక్షాత్కరించుట భూతకాలముతో వర్తమానము నైక్యము చేయుట. అనఁగా నేనాఁడో జీవించిన దుష్యంతాదులు వారిభావములు వారి చేష్టలు మనకుఁ బ్రత్యక్షగోచరము లగుననుట. అట్టియెడ భావుకహృదయములలోఁ గలుగురసానుభూతిని శ్రవ్యకావ్యకర్త సంపాదించుట దుష్కర మనియే చెప్పవలెను. కాని యట్టిదుష్కర కార్యములనుగూడ సాధించిన మహాకవులు లేకపోలేదు. వారిలోఁ బ్రథముఁడు కవి బ్రహ్మ తిక్కన. అనితరసాధ్యమైన యాయన ప్రజ్ఞావిశేషమునకు సమగ్ర నిదర్శనము తత్కృత మహాభారతము.

భారత మాంధ్రీకరణము గదా, యిందుఁ దిక్కన ప్రజ్ఞావిశేష మేమి యున్నది? అని నిరసించి మాటాడు మహానుభావులుగూడ లేకపోలేదు. తగినయుపపత్తులతో వారందఱకు సమాధాన మిచ్చుట కిది సమయము గాదు. ఆంధ్రీకరణమేయయ్యు భారత ముత్తమోత్తమ మైనస్వతంత్రకావ్య మని యొక్కమాట చెప్పి ప్రస్తుతవిషయ మును బరామృశింతము. నాటకమునకుఁ బ్రత్యేకతను గల్పించులక్షణ ములలో ముఖ్యాతిముఖ్యమైనది పాత్రచిత్రణము. పాత్రనిర్మాణమను నది శ్రావ్యదృశ్యకావ్యములు రెండింటికిని సామాన్యవిషయమే. కాని దృశ్యకావ్యమున నవి సజీవముగ మనకు సాక్షాత్కరించును. సామా న్యముగ నవి శ్రవ్యకావ్యమున నట్లు సాక్షాత్కరింపవు. కావున దృశ్య శ్రవ్యకావ్యములకుఁ గలభేదము పాత్రనిర్మాణవిషయమునఁ గాక, సజీవపాత్రసాక్షాత్కరణమునందుఁ గలదు. దృశ్యకావ్యములలో నవి ప్రత్యక్షగోచరము లైనచో, శ్రావ్యకావ్యములలో నవి మనోనేత్రగో చరములు గావలయును. శ్రవ్యకావ్యమును నాటకీయముగా రచించు కవి ముఖ్యముగా గమనింపవలసిన దిదియే. భారతకథాపురుషులఁ బ్రపథమముగా సృజించినఖ్యాతి వ్యాసభట్టారకునిదే. కాని యాపా

త్రిలను 'ఆంధ్రావళి మోదముం బొరయునట్లుగ' దీర్చిదిద్దినఖ్యాతి కవిబ్రహ్మది. ఇది యొక్కపాత్రల విషయముననే గాదు; సర్వవిషయములందును నిది సమన్వయించును. శ్రవ్యకావ్యమును నాటకీయముగ రచించుకవి గడచినకాలమును, గతించినవ్యక్తులను, వారివారి వేషభాషలను, ననుభూతి విశేషములను—నేడు మన కన్నులకుఁ గట్టినట్లు చేయుటకుఁ బ్రయత్నించును. ఆప్రయత్నములోఁ గొందఱు కృతకృత్యు లగుదురు; కొందఱు విఫలమనోరథు లగుదురు. కన్నులకుఁ గట్టినట్లు పాత్రలఁ జిత్రింపవలెనన్నఁ గవి యేమి చేయవలెను ? కవిబ్రహ్మతిక్కన దాని నెట్లు, ఎంతవఱకు సాధించె నను ప్రశ్నలకు మన మిచట సమాధాన మీయవలసియున్నది. సజీవపాత్రసాక్షాత్కరణము విషయమునఁ గవి సాధింపవలసినలక్ష్యము తద్విశిష్టగుణగణవ్యక్తీకరణము. ఆవైశిష్ట్య మనేకవిషయములలో నుండవచ్చును. పలుకుఁబడిలోఁగాని, ముఖభంగిమలోఁగాని, హస్తచలనములోఁగాని, నేత్రస్పందనములోఁగాని, మఱెద్దానియందైనఁగాని యీ వైశిష్ట్యము గోచరింపవచ్చును. ప్రత్యేకముగ వానిని వ్యక్తీకరించుటలోఁ గవి యప్రమత్తుఁడై యుండవలెను. సామాన్యమైన ప్రకృతి విశేషముల నెంతగా వర్ణించినను మనకుఁ బాత్రలు ప్రత్యక్షములు గావు. మానవప్రకృతిని బట్టియిచ్చు నీవర్ణనా సామర్థ్యమునకుఁ గవిబ్రహ్మదే యగ్రతాంబూలము. మహాభారతమువంటి మహేతిహాసములోఁ గవిబ్రహ్మ చూపినచమత్కృతివిశేషములు వేలకొలఁదిగ నున్నవి. వానినన్నిటిని నీస్వల్పప్రసంగములో నుదాహరింప వలను గాదు. కావున మచ్చునకొకటి రెం డుదాహరింతును.

మనుష్యప్రకృతికి దర్పణమువంటిది హాసము. దీనిని వ్యక్తీకరించుటలోఁ దిక్కన చూపినచమత్కృతివిశేషము లనేకములు గలవు. సంస్కృతమునందుఁ గూడ నవ్వును రెండు మూఁడురకములుగ వర్ణిక

రించి యున్నారు. చిఱునవ్వు 'స్మితము'; అంతకంటెఁ బెద్దనవ్వు 'హాసము'; భయానకమగు నవ్వు 'అట్టహాసము'. కవిబ్రహ్మ యీ నవ్వును వర్ణించుటలో మానవప్రకృతిని బుణికి పుచ్చుకొనినాఁడు. 'కలకలనవ్వు' 'వెడనవ్వు' 'నవ్వుగానినవ్వు' 'కన్నులనవ్వు' 'కటికనవ్వు' 'పిన్ననవ్వు' 'కిన్కఁబూనినయలఁతినగవు'—ఇట్లు మానవప్రకృతికి సహజమైన నవ్వులోనివైవిధ్యమును దేఁట తెలుఁగుమాటలలోఁ దెలుఁగు వారిహృదయములందు నాటుకొనునట్లు కవిబ్రహ్మ వ్యక్తము చేసినాఁడు. వీని కుదాహరణము లెన్నియైన నీయవచ్చును. మచ్చునే కొండు రెండుదాహరణములు.

'వెఱ పెట్టిదియో యెన్నఁడు
నెఱుఁగని నీయట్టివాని కెవ్వరొకో యీ
పిఱికితన మింత యలవడఁ
గఱపినవా రనుచు శౌరి కలకల నవ్వెన్.'

ఇందుఁ గలకలనవ్వులోఁ బ్రేమతోడియుపహాసము గోచరించును. ఇట్లే గీతోపదేశమునకుఁ బూర్వము నరునివిషాదమును జూచి నారాయణుఁడు కలకల నవ్వెనని తిక్కన చెప్పెను. ఇందును నరుని యెడ నారాయణునకుఁ గలవాత్సల్యమే గాక కరుణాపూర్వకమైన హేళనయు గోచరించును. పాండవులరాయబారిగ ధృతరాష్ట్రుని కొలువుకూటమున శ్రీకృష్ణుఁడు కొంతవఱ కుపన్యసించినాఁడు. కాని ధూయవసంధివాక్యములు దుర్యోధనునకు రుచింపలేదు. 'వాఁడిసూది మొన యించుక మోపినయంతమాత్రయుఁ' భూమి పాండవుల కీనని దుర్యోధనుఁడు నిష్కర్షగాఁ జెప్పినాఁడు. 'భీష్మద్రోణు లీదిక్కు-సుమ్ము' అని శ్రీకృష్ణుని హెచ్చరించినాఁడు. అప్పుడు దుర్యోధనుని దుర్నీతిని, నహంకారమును జూడఁగా శ్రీకృష్ణునకుఁ గ్రోధము గల్గినది. అతని మూర్ఖతయెడ నీసడింపు జనించినది. అతనిప్రగల్భములకు హేళన

జనించినది. కాని యాభావములలోఁ దరతమభేదము గలదు. వాని యం దగ్రగణ్యముగ భాసించినది క్రోధమే. ఈ భావసమ్మేళనమును వర్ణించుచుఁ గవిబ్రహ్మ శ్రీకృష్ణునిరూపమును మన కీ క్రిందివిధముగా సాక్షాత్కరింపఁ జేసినాఁడు.

'అనిన విని కిన్కఁబూనిన యలఁతినగవు
చెలువు మొగమున కొకక్రొత్తపోలు పొనర్పఁ
బుండరీకాక్షుఁ డగుటెల్లఁ బోయి యప్పు
డరుణకమలాక్షుఁ డగుచు మురాంతకుండు'.

ఇట్టిదే మఱియొక్కఘట్టము. కౌరవసేనలో నభిమన్యుఁడు విజృంభించుచున్నాఁడు. అతనివిశృంఖలవిహారమున కడ్డులేకున్న నట్టివాని నెదుర్కొనుటకు మాఱుగ ద్రోణుఁ డాతనిబలపరాక్రమములను బ్రశంసించుటకుఁ బ్రారంభించినాఁడు. అదిగూడ దుర్యోధనుఁడు వినునట్లు అపుడు దుర్యోధనునిలోఁ జెలరేగుభావపరంపర లనేకములై యుండును. అభిమన్యునివిశృంఖలవిహారమునకుఁ గ్రోధము; ఆబాలవీరునిపరాక్రమము నాపఁజాలనితనయుశక్తికి భీతి; తనకుఁ బెద్దయండగా నుండు ననుకొన్నద్రోణుఁడే తనసైన్యమును జీల్చి చెండాడునట్టియభిమన్యు నభినందించుటకుఁ గినుక, జుగుప్స, నిరాశ;—ఇన్నిభావములొక్కమాఱుగ దుర్యోధనునిహృదయములోఁ జెలరేగెను. ఈ భావపరంపరను మఱొకసామాన్యకవియే నైనచోఁ బది పదునేనుపద్యములలో నైనను వర్ణించెడివాఁడు. కాని కవిబ్రహ్మ యొక్కపద్యపాదములో నామూర్తిని మన కెట్లుసాక్షాత్కరింపఁ జేసినాఁడో చూచెదము.

'...వెలుకఁ బాఱి యటిడీప మగు నాన
నమున నవ్వుగాని నవ్వు నెఱయ
సౌమదత్తి కర్ణశల్యాదులగు యోధ
జనులతోడ నిట్టు లనియె విభుఁడు.'

ఇక్కడ కర్ణశల్యాదులను యోధజను లనుటలోఁ గూడ నొక విధమైన హేళన గోచరించును. అప్పటికే యభిమన్యునిఘాటి కోర్వలేక వెనుకంజవేసిన యోధవరులు వారు. ఇట్టి యుదాహరణము లెన్నైన నీయ వచ్చును. కాని ప్రస్తుతమున కివి చాలును.

నాటకీయతకు మఱియొక ముఖ్యలక్షణము సద్యస్స్ఫురణను గలిగించుశక్తిమంతము లగుపదములను వాడుట. ఈలక్షణమునకు లక్ష్యములగు గ్రంథము లాంధ్రవాఙ్మయమునఁ గొలఁదిగ మాత్రమే గలవు. అం దగ్రగణ్యము తిక్కనభారతము. స్థాలీపులాక న్యాయముగా రెండుమూఁ డుదాహరణములు. యుద్ధరంగమున ధర్మజుఁడు కర్ణునకుఁ బట్టువడినాఁడు. ఆసమయమం దే భీమదుర్యోధనులు యుద్ధము సేయుచున్నారు. పమ్మినబంటు గావునఁ బ్రభుసంరక్షణార్థము కర్ణుఁడు ధర్మజుని వీడి భీమదుర్యోధనులకడ కేగును. ధర్మజుని వదలిపెట్టుటలోఁ గుంతి కిచ్చినవరముగూడఁ గొంత కారణమే. ఈ విషయ మంతయు సంజయుఁడు ధృతరాష్ట్రునితోఁ జెప్పఁగనె ధృతరాష్ట్రునకుఁ జాల నిర్వేదము గలిగినది. చేతి కందినఫలము జారిపోయిన దే యనియు, నిట్టి సదవకాశము మరల లభించునా యనియు కర్ణుఁ డెంత తెలివి తక్కువపని చేసినాఁ డనియు నాయనమనస్సు చాల ఖేదపడినది. అంతట

> అనిలజునకుఁ జాలఁడె నా
> తనయుఁడు మోసంబుగాక ధర్మజుఁ డట్లు
> బ్బినఁ బోనిచ్చుట రాధా
> తనయునకుం బుద్ధి యగునె తప్పెం దప్పెన్.

అని యాయంధుఁడు సంజయునితో మొఱపెట్టికొనెను. 'తప్పెం దప్పెన్' అనునాచివరిమాటలో నాముసలిరాజుహృదయావేదన మంతయు

మనకు సమగ్రముగా సాక్షాత్కరింపఁ జేసినాఁడు కవిబ్రహ్మ. ఇట్టివే మఱికొన్ని యుదాహరణములు.

'నిండె సమయాబ్దములు నిం
కొండన లే దిపుడ చని సుయోధనుతో భీ
ష్ముఁడు గురుండును వినఁగా
నిండె ననుము నిండె నిండె నిక్కంబునకున్'

ఉత్తరగోగ్రహణసందర్భమున సమయాబ్దములు నిండకుండఁ గనె యర్జునుఁడు బయల్దేరినాఁడు గావున మీరు మరల నరణ్యవాసమును గావింపవలెనని దుర్యోధనుఁడు పాండవుల కంపినరాయబారమునకు సమాధానముగా ధర్మజుఁడు పల్కిన పలుకు లివ్వి. ఇందు నిండె ననుపదమును ముమ్మా ఉచ్చరించుటలోఁ గలయౌచిత్యమును సహృదయులే గ్రహింతురుగాక. ఇట్లే ధర్మజుపైఁ గత్తిదూయుచున్న యర్జునుని వారించుచు శ్రీకృష్ణుఁడు 'పోపొమ్మెక్కడివాఁడ'వని యదల్చును. 'హుమ్మని నోరికండ నాచికొనిన మాద్రిగుజెబ్బలివి శేషము దోఁపఁగఁ బార్థుపట్టి' సమరాంగణమున విజృంభించును. 'ఎన్నఁడో చచ్చిన యట్లు రథంబుమీఁద' దుశ్శాసనుఁడు 'చేడ్పడి'యుండును. 'కర్ణ! మముఁ జేకొనవె' యని సేనలు కర్ణు నభ్యర్థింపఁగా 'ఓడకొండకుఁ డని పలుకుచు' కర్ణుఁడు మద్రేంద్రసుతునితోఁ దలపడును. 'తిండిపోత! నీకు భండనం బేటికి' అని కర్ణుఁడు భీముని హేళన చేయును.

నాటకీయతకు మఱొక ముఖ్యలక్షణము సంభాషణానైపుణ్యము. దీనినే ప్రధానలక్షణముగాఁ జెప్పువారును గలరు. వారితో మనకు వివాదము లేదు. ముఖ్యముగా గమనింపవలసిన విషయ మింకొకటి గలదు. కావ్యమునఁ గన్పట్టుప్రతి సంభాషణమును నాటకీయతకు గీటురాయి కాఁజాలదు. అటువంటి సంభాషణలు ప్రతిపురాణమునందును, ప్రతిప్రబంధమునందును గానఁబడును. అంతమాత్రమున నవి

నాటకీయతను సంపాదింపలేవు. వాక్చమత్కృతి నాటకీయతకు నికషో
పలమువంటిది. మాట వినినంతనే యది మనహృదయమున హత్తుకొ
నవలెను. ఆమాటలు స్మరణకు వచ్చినపుడెల్ల తద్వక్త మనకు దృగ్గో
చరము కావలెను. ఇట్టిసంభాషణములు కవిబ్రహ్మభారతమునందే తఱ
చుగాఁ గన్పట్టును. ఇతరకవుల కృతులలోఁ గూడ నవి యచ్చటచ్చటఁ
దారసిల్లవచ్చును. కాని యవి బహువిరళములై మనహృదయముల
నంతగా నాకర్షింపఁ జాలవు. కవిబ్రహ్మభారతమున నిట్టివి యించు
మించుగా సర్వత్ర గోచరించును. వీని కుదాహరణములుగ సంజయు
రాయబారము, శ్రీకృష్ణురాయబారము, యుద్ధపంచకమునందలి వివి
ధసంభాషణలు మొదలగునవి యెన్నియైన గ్రహింపవచ్చు. విరాటో
ద్యోగపర్వములలో నివి బహుధాప్రయుక్తములై యున్నవి. మచ్చు
నకుఁ గొన్ని. ఉత్తరకుమారప్రజ్ఞ లందఱకును దెలిసినవే.

'పసుల దయ్య మెఱుఁగు పడఁతులసంతోష
మేల నాకు ననికిఁ జాల నేను'

అని రథమునుండి క్రింది కుఱికి పరుగులు వెట్టిన వీరాధివీరుఁ డుత్తర
కుమారుఁడు. జమ్మి నెక్కి యందు మహోరగములట్లు గన్పట్టు పాండ
వాయుధములఁ గాంచి యాతఁడు భయభ్రాంతుఁ డగును. అను
గడ్డునకు నిట్లు పండితనమును వ్యక్తీకరించును త్తరుఁడు ధైర్యస్థైర్యము
లతో దన్ను ననిమేషము ననుసయించుచు యుద్ధమునకుఁ బురికొల్పు
చున్న సవ్యసాచిని 'సారథీ' యని సంబోధించుట సహృదయుల కచ్చె
రువు గొల్పకమానదు. ఆపిలుపులో బేలతనము గలదు; రాచఱిక
పుటహంభావము గలదు; పెద్దపిన్నల తారతమ్యము నెఱుంగిలేని వివే
చనాశూన్యత గలదు. ఇన్నిభావముల నొక్కమాటలో నిమిడ్చినకవి
బ్రహ్మకవితాశిల్పమునకు నంజలింపని వారుండరనియే నానమ్మకము.
ఇందు మనకు నుత్తరుని యెడఁ గరుణతోడి యేవము గలుగును. ప్రాయోప

విష్టుఁడై యున్న భూరిశ్రవుని సాత్యకి యన్యాయముగా సంహరిం
చును. ఒకనాఁటియుద్ధమున సాత్యకికి సోమదత్తుం డెదురై భూరిశ్రవ
స్సంహారవిషయమున నాతని నధిక్షేపించును. అప్పుడు సాత్యకి 'భూరి
శ్రవుండు నచ్చుట యొప్ప దేని నిన్నొప్పెడునట్లు సంపెద' అని సమా
ధాన మిచ్చును.

'అతఁడు గాండివమున నడ్డసాదులు వైవఁ
డురుల నంపవాన గురియుఁ గాని'

అని యుత్తరగోగ్రహణసందర్భమున నశ్వత్థామ కర్ణు నధిక్షేపించును.
కర్ణబాణప్రహారజర్జరితాంగుఁ డగు యుధిష్ఠిరుఁడు

'విను కర్ణునకే నోడితి, నన నేటికి నీవు నోడి తనిలజమాద్రి
తనయులు మున్నె యోడిరి। మనతోఁ గూడంగఁ గంసమర్దనుఁ డోడెన్.'

అని యర్జునునితో నిష్ఠురవాక్యము లాడెను 'మనతోఁ గూడంగఁ
గంసమర్దనుఁ డోడెన్' అనునది తెలుఁగులో నొక లోకోక్తిగాఁ బరిణ
మించిన దనఁగా నాంధ్రులహృదయముల నంతనిశితముగా నానుడి
కారపుసొం పాకర్షించిన దన్నమాట. సంజయరాయబారసందర్భ
మున సంజయునికుశలప్రశ్నకు నుత్తరువుగా ధర్మజుఁడు

'ఆరాజు మాదెసంగల
కారుణ్యము కతమునను సుఖంబున నిట్లున్నారము'

అని పల్కును, ధర్మజుని 'ముళ్లమాటల' యందలి గడుసు పోఁకడలను
గ్రహించిన సంజయుఁడు దుర్యోధనాదుల యోగక్షేమములను గూర్చి
చెప్పుచు

'వా, రందఱకు క్షేమం బిట
ముందఱ లేకున్న నేఁడు మొదలుగఁ గల్గున్'

అని ధర్మజునకుఁ దిరిగి చమత్కారజనకముగా సమాధానమిచ్చును.
'మునుమున్నుఁ బోఁగడి పడఁపడి। నని వారల గెలువ నరిది యని పొత్తుగఁ జె
ప్పిన మాటకు నే నోడఁబడ। విను సంజయ పక్షపాత వృత్తి విడువుమీ.'

అని చిట్టచివఱకు సంజయుని ధర్మజుఁడు మందలించును. 'విరా, ముక్కున నూర్పు గల్గ నొకమూర్ఖునిచేఁ బడితిఁ సభాస్థలిఁ' 'ఈ, యేవురుఁ జూడఁగా సభకు నీడ్చెఁ గులాంగన నిట్లొనర్తురే' అని ద్రౌపది భీమునితోడను శ్రీకృష్ణునితోడను జెప్పికొని విలపించును. సారథిద్వితీయుఁడై యుత్తరుఁ డొక్కఁడే కురుసేన నోర్చి మగిడివచ్చుచుండె ననుమాట వినినంతనే విరటుఁడు

'ఏ మేమీ యని గోప
స్తోమముఁ బలుమాఱు నడుగుచున్ మెయివదలన్.

మంత్రిలవదనములను సగర్వముగాఁ జూచును. ఇట్టి యుదాహరణముల నెన్నియేని యీవచ్చును. ప్రస్తుత మింకొకయంశమునుగూర్చి యోచింతము,

ప్రిప్రథమమునఁ జెప్పఁబడినవిషయములను గొన్నింటి నిప్పుడు విచారింపవలసియున్నది. నాటక మొకసమాహారకళ యని ముందే చెప్పఁబడి యున్నది. ఆసమాహారత్వమువలన నెయ్యది సాధింపఁ బడుచున్నదో యద్దానిని శ్రీవ్యకావ్యకర్త సాధింపయత్నింపవలెను. తత్సంపాదనార్థ మాతఁడు చేయుప్రయత్నము లన్నియు నాటకీయతకు నిదర్శనములె. నాటకమున నొకప్రత్యేకతను సంపాదించు కళలలోఁ జిత్రలేఖన మొకటి. దీనిసాహాయ్యము రంగప్రసాధన భూమికాధారణములందుఁ గన్పట్టును. ఇద్దానిని శ్రీవ్యకావ్యకర్త వర్ణనల మూలమున సాధింప యత్నించును. కాని వర్ణన లన్నియు నాటకీయతను సాధింప లేవు. ఆ యా రూపములందున్నవిశిష్టతను వర్ణనలు వ్యక్తము చేయవలెను. ఆవిశిష్టత వ్యక్తీకరింపఁ బడినంతనే యారూపము తజ్జాతినుండి పృథక్కరింపఁబడి, మన మనోనేత్రములయెదుట స్వస్వరూపముతో సాక్షాత్కరింపఁబడును. సామాన్యలక్షణముల నెంతగాఁ జెప్పినను నవి వస్తుప్రత్యక్షీకరణసమర్థములు గావు. సాధారణ

ముగాఁ గవులందఱును వర్ణనాప్రియులే. కాని యావర్ణనలు విశిష్టల
క్షణలక్షితములు గావు. వృక్షవిశేషముల నన్నిటిని జేర్కొని
నంతమాత్రమున మహారణ్యము గోచరము గాదు. గజవాజిభటా
ళితో గజవాజిభటాళి పెనంగె నన్నమాత్రమున రణరంగము దృగ్గో
చరము గాదు. కావుననే వర్ణనలు విశిష్టలక్షణ లక్షితములై యుం
డవలె నని సిద్ధాంతము. ఈ సిద్ధాంతమును సర్వథా పాటించినఖ్యాతి
కవిబ్రహ్మదే. భారతమునందలి యుద్ధపంచకమును జదివి యానందిం
పని వారుండరు. ఇందుల కొకయుదాహరణము. 'చేయి దునిసినదక్కు
టిచేతం గైదువుఁగొని కవియువారును, గాలు దునిసిన నెదిరిమీఁదికి
లంఘించువారును, దలదునిసినం దారు మును గన్నిడినవారిం బొడిచి
పడువారును, దెగిపడియు నవుడు గఱచుటయును, బొమముడివడుట
యును, సడలనితలల నొప్పువారును. ఈవర్ణనయందలి ప్రత్యేకతను
భావుకులు గ్రహించియే యుందురు. యుద్ధరంగమున హఠాత్తుగాఁ
దల తెగిపడినవారికి వెన్వెంటనే చైతన్యము పోదు. కావుననే కవిబ్రహ్మ
'తలదునిసినఁ దారు మును గన్నిడినవారిం బొడిచిపడువారును దెగి
పడియు నౌడుగఱచుటయును, బొమముడివడుటయును సడలనితలల
నొప్పువారును' అని వర్ణించి హఠాన్నికృత్తశిరస్కు లగునాయోధు
లరూపము నందలిప్రత్యేకతను వివరించినాఁడు. వర్ణనలవిషయమున
గమనార్హమగునంశ మింకొకటి కలదు. సాధారణముగాఁ గవు లద్దా
నిని విస్మరింతురు. వర్ణనలు కథాగతితోఁ గలిసి యుండవలెను. అంతే
గాని 'తీర్థమునకుఁ దీర్థము, ప్రసాదమునకుఁ బ్రసాదము' అనునట్లుండ
రాదు. నాటకమునఁ బ్రసాధితమగురంగస్థలము వేఱుగను బాత్రలు
వేఱుగను జూపఁబడిన నెట్లుండును. కావుననే రంగప్రసాధనతుల్యము
లగు వర్ణనలు కథాగతితోఁ గలిసియుండవలె నను నియమము సర్వథా
సమంజసమై యున్నది. ఇట్టివర్ణనలకు గూడఁ గవిబ్రహ్మయే మార్గ

దర్శకుఁడు. ఉదా :—

దృపదనందన పరిభవదుఃఖమునకు
నుల్లమున దురపిల్లుచు నున్న సరసి
వేఁడినిట్టూర్పులోయన వెడలెఁ గొత్త
తావి మూఁతులు విచ్చునెత్తమ్మివిరుల.

కీచకుఁడు ద్రౌపదిని బరిభవించినతరువాతిప్రభాతకాలవర్ణనమిది.

జలరుహంబులు పాండవసైనికులమొ
గంబులట్టుల విన్ననై కాంతి దఱిగె
వారిమనముల భీత్యంధకార మడరు
కరణిఁ జీఁకటి యెడనెడఁ గవియుఁ దెంచె.

భీష్మవిజృంభణసందర్భమునఁ బాండవసైనికవర్ణన మిది. వర్ణనలయెడ గమనింపవలసిన యింకొకవిషయ మాయా పాత్త్రలచేష్టలను వ్యక్తీక రించుట. సర్వసామాన్యముగా నీవిషయమునఁగూడఁ గవులు జాగ రూకులై యుండరు. సూక్ష్మాతిసూక్ష్మములగుచేష్ట లొక్కొక్కప్పుడు మహత్తరార్థములను వ్యక్తీకరించును. కావుననే కవిబ్రహ్మ యట్టివా నియెడఁగూడ సప్రమత్తుఁ డయియే యుండును. ఇందుల కొక్కయు దాహరణము. రాయబారసందర్భమున శ్రీకృష్ణుని దుర్యోధనుఁడు తనయింట విందుగుడువ నాహ్వానించును. శ్రీకృష్ణుఁ డద్దాని నంగీక రింపఁడు మఱియు దుర్యోధనుని కేలు పట్టుకొని తనయనిష్టతకుఁ గల కారణమును నుద్ఘాటించి చెప్పును. ఈ స్వల్పవిషయము నందుఁగూడఁ దిక్కన తత్పాత్త్రలచేష్టాదికమును వర్ణించుటలో నప్రమత్తుఁడయియే యుండెను. 'మందరధరుండు మందస్మితంబుతో నందలం గనుంగొని ధార్తరాష్ట్రునికరంబు గజంబు పల్లవం బల్లన తెమల్చు లీలం గేల నమర్చి' ఇందు మహోదాత్తమగు శ్రీకృష్ణునిరూపముకడ దుర్యోధ నుని తేలికదనము మనకు గోచరించును. మఱియు నాటకీయతను

సాధింపఁ దలంచినకవి సూటిగ గజిబిజి లేకుండ నుపమాద్యలంకార ములను వాడవలయును. వినినంతనే భావుకులకు వస్తుస్వరూపమును సాక్షాత్కరింపఁ జేయఁగలయలంకారములే నాటకీయతకు దోహదము చేయఁగలవు. ఆంధ్రవాఙ్మయమున నిట్టియలంకృతివిశేషములకుఁ దిక్కనను జెప్పి మఱియొకనిని జేర్కొనవలె. భీష్ముఁడు ద్రుపదసైన్య ముపై విజృంభించును. అయ్యవసరమున

'ఎండినయడవిం దఱికొని

మండెడుకార్చిచ్చుమాడ్కి మారిమసఁగినట్లు'

భీష్ముఁ డుండెనని కవిబ్రహ్మచిత్రణము. 'గొఱియలపిండునకుఁ గవియు కోల్పులికియ' భీష్ముఁడు విరాటసైన్యముపై విజృంభించెనఁట.

'బలు దేగలకైవడి బెబ్బులులపగిది మత్తకరులపోలిక దర్పో

జ్జ్వలసింహంబులచాడ్పున!నలవుఁ బలము మెఱయ'

కర్ణభీములు పెనఁగిరఁట. ఇట్టియుదాహరణములను వందలకొలఁదిగ నీయవచ్చును. వర్ణనలు నాటకీయతకు భంజకములు గావు. అను ముఖ్యవిషయమే ముఖ్యముగా మన మిక్కడ గమనింపవలసినది. నిపుణముగాఁ జేసినసముచితవర్ణనలు నాటకీయతను బెంపొందించును. ఈనాఁటివిమర్శకు లనేకు లీవిషయమును విస్మరించుచున్నారు.

ఇఁక సంగీతము. ఇది ఛందఃపరిగ్రహణమునందే గలదు. కేవల వచనముగాఁ జెప్పినఁ గవిత్వమునకుఁ బరిపూర్ణత యుండదను సిద్ధాం తము సర్వథా సత్యము. కాని యిట ముఖ్యముగా మనము గమనిం పవలసినవిషయ మింకొకటి గలదు. సముచితముగాఁ బ్రయుక్తమైన ప్పుడే సంగీతము నాటకమున మనోజ్ఞముగ నుండును. అటుగాక యదియే ప్రాధాన్యమును వహించినయెడల నాటకము తనస్వభావ మును గోల్పోయి సంగీతపుఁగచ్చేరి యగును. ఇది కవిత్వముపట్లఁగూడ నన్వయించును. ఇటఁ బ్రధానకళ కవిత్వము. ఇతరకళలు తదుజ్జ్వలతా

సంపాదకములే యయ్యు గౌణములే. కావునఁ బ్రధానమగుకళనే కప్పి
పుచ్చున ట్లితరకళ లుండరాదు. కేవలశబ్దమాధుర్యమునకై ప్రాకు
లాడుకవి యీముఖ్యవిషయమును విస్మరించుచున్నాఁడు. కావున
ముఖ్యముగా గమనింపవలసినవిషయమిది. కవిత్వము భావప్రధాన
మైనది. గీతిమాధుర్యము దానికిఁ జేదోడు వాఁదోడుగా నుండవ
చ్చును. కవిబ్రహ్మభారతమున నేతత్కళారహస్యము సమగ్రముగాఁ
బోషింపఁబడినది. సముచితపదసంయోజనయం దాయన కాయనయే
సాటి. దీనినే శ్రీనాథకవిసార్వభౌముఁడు 'రసాభ్యుచితబంధము' అని
పేర్కొనినాఁడు. రసోచితమైన పదబంధము పదవిషయముననే గాక
భావవిషయమునఁగూడ మాధుర్యమును బ్రసాదించును. దీని కొక్క
యుదాహరణము. ఉత్తరగోగ్రహణసందర్భమునఁ దలఁచినంతనే
యర్జునునితలపై దేవత లిచ్చిన కిరీటము కాంతి పుంజముల వెలిగ్ర
క్కుచు నిల్చును. ఇది త్రుటిలో జరిగిన కార్యము. ఈ భావవ్యక్తీక
రణమునకు శార్దూలమత్తేభాదివృత్తములు పనికిరావు. సీస మసలే పనికి
రాదు. అది కార్యకరణమున దీర్ఘకాలవ్యవధానమును గోరును.
గీతము చిన్నదే గాని యందుఁ బదగతి మందముగ నడచును. లయ
సంపాదిపదసంధానసముచితము కందమొక్కటే-యిటస్వీకార్యము.
కావుననే తిక్కన యిటఁ గందమునే స్వీకరించి లయబద్ధముగ
రచించినాఁడు.

సెట్టక గట్టక వహ్నిం బుట్టినక్రియ దీధితులు నభోభాగంబున్
ముట్టి వెలుంగగ నింద్రునిపట్టికిరీటంబు వాలిచెఁ బ్రస్ఫురితంబై.

ఇట్లే సీసపద్యములందలి ప్రతిపాదసమతాపాదనముగూడ శబ్దమాధు
ర్యమునకు దోహదము చేయును. అట్లే సీసమును దెగఁజెప్పవలె నను
(End-Stopped lines) లాక్షణికనియమము లేకపోయినను నద్దాని
నట్లు చెప్పుటయే, యనఁగాఁ దెగఁజెప్పుటయే సముచితము. అనఁగా

నొకపాదమున నొకేభావము నిమిడ్చి, పాదాంతమగుసరికి భావము కూడ సంపూర్ణ మగునట్లు రచింపవలెననుట సీసములవిషయమున నీ నియమము, ముఖ్యముగా వర్ణనావసరమునఁ, బాటింపవలయును. కథాకథనమునెడ దీని నంతగాఁ బాటింప నవసరము లేదు. తగ్గు మొగ్గలు లేని తూఁగును (Balanced rhythm), ప్రతిపాదసమతాపాదన మును గలసీసములను బాగ్రిచుర్యమునకుఁ దెచ్చినవారిలోఁ బ్రప్రథ ముఁడు తిక్కన. శ్రీనాథాదు లిద్దానినే సర్వాంగసుందరముగాఁ దీర్చి దిద్దిరి. ఇందుల కొకయుదాహరణము.

"వామాక్షిరుచిరలావణ్యంబు భావించు
దన్వంగిరూపు చిత్తమున నిలుపుఁ
గంబుకంధరచెన్ను కైవడిఁ దలపోయు
నంగనసౌకుమార్యము దలంచు
భామినిసహజవిభ్రమ మెదఁ గీలించుఁ
బడఁతిచెయ్వులు మదిఁ బట్టికొలుపు
మానినిగరువంపుమాటపొం దూహించు
దళితాబ్జముఖిపెన్నఁదనము మెచ్చు
"తనరయొప్పెదురఁ గన్నఁ దగిలి యెవ్వరికైన
నలఁగి క్రిమ్మరఁ జూడవలయువాఁడు
తనవర్తనము విన్న మునిజనంబులకైన
నలవరించుకొనంగ వలయువాఁడు
తనబంటుతన మాజిఁ గనినమార్తురకైన
బలుమాఱు నగ్గింపవలయువాఁడు
తనవితరణకేళి వినినఁ గల్పకతరు
వులకైన దలఁయూఁప వలయువాఁడు"

ఛందఃపరిగ్రహణమునందుఁ దిక్కనచూపిన మెలఁకువ లనేకము గలవు. వానిని సమగ్రముగ వ్యక్తీకరించుట కిది యదనుగాదు. ప్రస్తుతమున కీయుదాహరణములు చాలును.

నాటక మనఁగాఁ జేష్టానుకృతి యన్నమాట. ఈ చేష్టానుకృతిని శ్రవ్యకావ్యకర్త లనేకవిధములుగా సాధింతురు. ప్రత్యక్షముగా నొకపాత్రస్వభావము వర్ణించుట యొకమార్గము. కాని యందుఁ జమత్కృతి లేదు. నాటకీయత నది యసలే సంపాదింపలేదు. కవిబ్రహ్మ యీచేష్టానుకృతి నెట్లు సాధించెనో వివరించుటకిట నొక్కయుదాహరణ చాలును. కీచకుఁడు ద్రౌపదిని వెన్నంటి తఱుముచుండెను. ఇట మూలమున 'అనుజగామ' అనియొక్కమాటమాత్రమే గలదు. కాని యీమాటవలన మనకుఁ దెలిసినది చాలతక్కువ. కీచకునిలోని యౌద్ధత్యము, క్రౌర్యకౌటిల్యములు మనకు దృగ్గోచరములు కావలెను అట్లే ద్రౌపదియందలిసౌకుమార్యము, దివ్యత్వము, ఆతురత, భయము మనకుఁ బ్రత్యక్షము గావలెను. అట్లు వివరించినప్పుడే యాఘట్టము మనకు నాటకమునందువోలె సాక్షాత్కరించును. కవిబ్రహ్మ దీని నెట్లు సాధించెనో యీక్రిందిపద్యమువలన సహృదయు లెఱుంగఁ గలరు.

"సమద వారణము జంగమలత వెనుకొని సరభసంబునఁ బట్టఁజనువిధమున
గ్రూరదానవుఁడు భూచారినిర్జరకాంత బొదువురయమ్మునఁ బోవుభంగి
ఘోరగృధ్రము సుకుమారనాగాంగనఁ బటుగతినొడియంగఁ బాఱుకరణి
బ్రబలబిడాలంబు బాలశారికమీఁద నడరిసత్వరముగ నలుగుమాడ్కి"

ఈవిషయమును గూర్చి యెంతైన వ్రాయవచ్చును. నేఁడు నాటకీయత యనుమాట ననేకులు సరిగా నర్థము చేసికొనుట లేదు. నాటకమును జూచుటవలన నేయేయనుభూతివిశేషము లెంతసుకరముగఁ బ్రేక్షకలోకమునకుఁ గలుగునో యాయాయనుభూతివిశేషము లంత సుకరముగ శ్రవ్యకావ్య పఠనమువలన భావుకులకుఁ గలుగవలయును. ఇది నాటకీయతకు సరియగునిర్వచనము. దీనిని సంపాదించుటకొఱకు శ్రవ్యకావ్యకర్త లవలంబించు మార్గములు శతధా, సహస్రధా భిన్నములై యున్నవి. అయామార్గము లన్నియుఁ గవిబ్రహ్మకు క్షుణ్ణములు. నాటకీయత యనుదానిని సర్వదా యాదరించి సమగ్రముగ సాధించిన మహాకవి కవిబ్రహ్మ.

శివరాత్రిమాహాత్మ్యము - కావ్యత్వము

చిలుకూరి పాపయ్యశాస్త్రి.

(గతసంచిక తరువాయి)

ఇట్టిఘట్టములందు సంయమము గలిగియుండుట కవికి మిక్కిలి కష్టము. అమె యనిన మాటలివి.

"ఎన్నియో వికల్పములు గలుగుచున్నవి. ఆశయము తెరువుగ నటించుచున్నవి. విఘ్నము లెన్నియో పొదలుచున్నవి. శంక అంకురితము అగుచున్నవి. వికృతు లావిష్కృతము అగుచున్నవి. రట్టు సాగుచున్నది. వీని కన్నిటికి నోర్చి నేను నీ కోర్కె తీర్చెదను. ఎన్నో నీ కిచ్చుట తగదా! కాని యీ శరీర మెప్పటికి నిత్తునో? లేక యిప్పటికిఁ జాలునో? నిక్క మెఱుఁగఁ జెప్పుము."

ఈప్రశ్నమునందే యామెకుఁ గలధీరోదాత్తత పరిస్ఫుటమైనది.

శ్రీనాథుఁడు స్త్రీలౌల్యము గలవాఁడని, యాతనిశీలము తీర్చిదిద్దుటకు "అనుచు విప్రుండు తమకించి యంటుకొనియె" నిత్యాది పద్యమును తార్కాణముగా ప్రభాకరశాస్త్రిగారు శృంగార శ్రీనాథమునను క్రీడాభిరామపీఠికయందును జేర్కొనియున్నారు. కాని యీ ప్రకరణమున శ్రీనాథుఁడు సుకుమారుని చండాలాంగనాసంగముచే బతితునిగాఁ జేయుటకై యాతనియుం దుద్రేకమును, చండాలాంగనయందు ధీరోదాత్తతను, జిత్రించుటకుఁ బ్రసక్తుఁడైనట్టులు స్పష్టముగ గోచరించును. మాలెత తనయంటరానితనమునకు సంకోచించుచుండ, విప్రుండు తమకించి యంటుకొనుటయే పైపద్యమునందలి విషయము గాని యిచట నశ్లీలార్థమును స్ఫురింపఁజేయుటకుఁ గాదని, తరువాతి యీ విషయము తార్కాణించుచునేయున్నది.

మాలెత చేసినప్రశ్నమున కీక్రిందిపద్యము వివరణము.

సీ. మొదలఁ గక్కుత్రిపడి కూడి పిదపఁ బాయు
నొక్కొక పులాసనకు డక్కి యుండఁజాలఁ
డవనిఁ బెక్కుపుష్పంబులయందుఁ ద్రాలు
చంచరీకంబు మగవాఁడు సరియ సువ్వె!

దీనికి సుకుమారుఁ డిట్లు బదులుపలికినాఁడు.

క. మగవారల నిందింపకు
తగవును బంతంబు నిజము ధర్మము కృపయున్
మగవారికిఁ గా కెందును
మగువలకుం గలదె చంద్రమండలవదనా!

ఇట్లాయిరువురు నొకరి కొకరు సీడఁబోవనియుక్తులతో మగ యాడువారల మేలుకీడులను వ్యక్తీకరించిన వెనుక, చండాలకన్యక. "మగవారల మంచితనము నాడువారల మంచితనము సరియు; మనకు మనయాడికలు తెప్పకునికి చాలు"నని యిట్లు ప్రతిజ్ఞ చేసినది.

ఉ. వాకు మనంబునిండ నొకనమ్మిక పేయుము విప్రవర్య! నేఁ
గైకొనువాఁడ నిన్ను నుము; కాదన కెక్కడికైన వచ్చెద
నీ కొక టయ్యెనేని యవనీసురమన్మథ! నిర్వికల్పత
న్నాకముఁ జూలఁ జెట్టెద ధనంజయు తీవ్రశిఖాముఖంబునన్.

ఈచండాలకన్యను శ్రీనాథుఁడు త్తమపాత్రఁగా సృష్టింపఁదలఁచి యామెచే నొకసతీమణి సేయుప్రతిజ్ఞను జేయించినాఁడు. "నాకుమనస్తుష్టిగ నమ్మకము గలుగునట్టులు నిన్ను నేఁ గైకొనెద ననుము; కాద నకుండ నీవెంట నెక్కడికైనను వచ్చెదను. భూసురమన్మథ! నన్నుఁ గైకొనినవెనుక నీ కేదేని యపాయము తటస్థించిన, నిస్సంకోచముగ నీవెంట నగ్నిలో దుమికి సతీమణినై స్వర్గము చూఱగొందును." చండాలకన్యచే నిట్లనిపించుటలో నామెశీల మత్యుదాత్తమై యొసలారినది. శ్రీనాథునిదృష్టిలో సహగమనముసేయుట యుత్తమసతీమణి లక్షణము. పతివెంట నగ్నిలో దుమికినసాధ్వికిఁ గలయుత్తమత్వమును కాశీఖండమున శ్రీనాథుఁ డెంతయు నగ్గించినాఁడు.

గీ. ఎన్నికకు లోనుకూపంబు లెన్నిగలవు
దివ్యవర్షంబు లన్ని పొందింము సాధ్వి
నాకభువనంబునం దాత్మనాథుఁ గూడి
పెలఁ పాకింతయును లేక చిచ్చుఁజొకనేని. — కాశీ. 2-91.

అట్టిలక్షణము నీచండాలకన్యకుఁ గూర్చిపెట్టుటలో నీమెశీల మత్యు దాత్తమైనది. మాలెత అంత్యజాతిసంజాత యయ్యు నుత్తమనాయి కగా నిటఁ జిత్రితమైనది. ఈ ఘట్టమున సుకుమారునిచే సమ్మతింపఁ జేసినతీరు కడుసుకుమారము.

సీ. కలహంససంపదఁ గలకలశ్రీంకార
  కలితంబైన యీ కొలను సాక్షి
ప్రచ్ఛాయశీతలోపరిభాగమైన యీ
  శశికాంతమణిశిలాస్థలము సాక్షి
ప్రసవసౌరభనటద్భృంగభరంబైన యీ
  కలని లతామండపంబు సాక్షి
తరులతాగుల్మ సంతతపిధానాతప
  వ్యాపారమైన యీ వనము సాక్షి
మకరకేతను పాదపద్మములు సాక్షి
రతిమహాదేవి జఘనభారంబు సాక్షి
సత్యమెన్నఁడు విన్నఁ బాయను సమ్మతించి
కౌఁగిలింపఁగ నీఁగదే కమలవదన!

సుకుమారుఁడు తా నామె నెన్నఁడును బాయనని తెలిపి సమ్మ తింపఁజేయుటకై, యాసరోవరసన్నిహితమైన రమణీయవస్తుజాత మునే సాక్షులుగాఁ జేసినట్లు చిత్రించిన యాపద్యము నిరుపమానము. సరోవరసంపదయై వెలయు జలపక్షివిరావము, లతామండపనటద్భృం భరముల మధురగానము, నిచట జతగూర్చి సరోవరమును లతామం డపమును సాక్షులుగా నొనర్చుటలోని యౌచిత్య మనిర్వచనీయము. శశికాంతమణిశిలాస్థలమును వనస్థలిని సాక్షులుగాఁ జేయుటలో శీతల రమణీయపరికరము గూర్చినాఁడు. మన్మథునిపాదపద్మములను రతిదేవి జఘనభారమును ప్రకరణోచితముగ సాక్షులనుజేయుటలో శ్రీనాథుని భావనానైపుణి యబ్బురపాటును గలిగించునది. ఈపద్యము చెవిని బడినంతనే మాధుర్యానుభూతిచే స్పందింపని సహృదయహృదయ

ముండఁబోవ దని నానిశ్చయము ఈపద్యక్రమముచేఁ జిత్రించిన ప్రకృతిరామణీయక మహాహాలీతము. శృంగారరసభావపముమ్మాభతికై కూర్చి పెట్టిన యీకూర్పులో పాఠకహృదయమున పవిత్రభావ సంచారము గావించెడి లలితమధురపదసంయోజనము గావించిన శ్రీనాథునిప్రతిభ యద్వితీయమై మెసలారినది. శ్రీనాథునికవితాపాటవము నెఱేఁగించుట కీపద్య మొక్కటియే చాలును. సుకుమారుఁ డట్లు సమ్మిక గలుగునట్లు పలుకఁగాఁ జండాలి కరారవిందంబులు జోడించి సవినయముగ సగౌరవముగ సానురాగముగఁ 'దనజన్మసఫలమైన' దని తెలిపియుఁ బంచమునియింటఁ గలుగుబీభత్సు నెఱిఁగి నన్ను నీ కెట్లీయఁగల్గెదను? అధికతరమన్మథాయత్తునకు నీ కీయకుండ నెట్లుండఁ గలిగెద? నని పలికినది. తనప్రాణరక్షకై సుకుమారుఁ డెట్టియకార్యమునైనఁ జేయుదునని తెలిపి 'ప్రాణంబు రక్షింపు మిదె నాసేవాంజలి'యనినాఁడు. అప్పటి కావెలివాడచేడియ యంగీకారముచూపి,

> శా. వాలాయంబుగ నర్ధరాత్రమునఁదుం ద్రాక్షాంభ స్స్యందనా
> సాలంకారమనోజ్ఞమైన ముఖ మొయ్యన్ వాంచి చండాలి యా
> లీలాభాషణ మెఱింగి రేఁగి వతవల్లీకుంజమధ్యంబునన్
> కేలీతల్పము దీర్చెఁ బో మృదులకంకేలీ ప్రసూనంబులన్.

అనంతరంబవ్వసుధానిలింపుఁ డపహసితసురసిద్ధగంధర్వ విద్యాధరలీలావతీవిలాసవతి యగునవ్వెలివాడచేడియం గూడి సురత సౌఖ్యంబనుభవించె; నింతలోఁ బ్రొద్దుగ్రుంకెను.

ఈవిధముగరసభావసంవిధానము గావించి శ్రీనాథుఁ డీప్రబంధమున సంభోగశృంగారమును చండాలీ సుకుమారాశ్రయముగ నిర్వహించియున్నాఁడు. చండాలీపాత్ర నెంతయు సహజముగఁ దీర్చిదిద్దినాఁడు. ఈప్రకరణమున నశ్లీలము జుగుప్సావహము నైన భావ మే పాటియు సహృదయులకు స్ఫురింపనేరదనియే నాయూహ. రసనిర్వ

హాణవిషయమున సంయమ మెంత పాటింపవలయునో యది యం
తయు నిచటఁ బాటింపఁబడినది. శ్రీనాథుఁడు నిజమునకు స్త్రీలోలుఁ
డే యైనచో, చండాలితో సుకుమారుని బూసెజ్జకుఁ జేర్చినపు డెం
తటి బీభత్సముగ వర్ణింపవలసియుండెనో? తరువాతప్రబంధకవు
లెవ్వరైన నిట్టిఘట్టములందు శ్రీనాథునివలె మౌనము దాల్చియూర
కుండిరా? అట్టిచేత శ్రీనాథునకు వలనుపడునది గాదు. రసోచితసం
యతభావానుప్రవేశమే యాతఁడు చేయఁగలిగినది. ఈసన్నివేశమున
శృంగారము హెచ్చుగనుండె ననినారు విమర్శకులు. ఆమాట యెంతగఁ
బాటింపవలయునో సహృదయు లెఱుంగుదురు గాక.

చంద్రోదయ మైనప్పుడు చండాలకులవరారోహ వాహకుం
డెక్కి విడిచిన వారువంపుఁగొదమయుం లోలె సంభోగంబునం దృప్తి
చని తనిపోవక సుకుమారుఁ గౌఁగిటం జేర్చి యిట్లనెను. “అదె వేఁట
పల్లె. యావల మావెలివాడ. దాని సమీపమున సెలయేఱు. దాని
కావల భద్రకాళియాలయము. నీ వమ్మహాస్థానంబున వసియింపుము.
ఏను నీకు నాయావేళలఁ బరిచర్య సేయుచు వంచన బయల్పడకుండ
మెలఁగెదను.” చండాలకులవరారోహ యాతని వంచన బయలు
పడకుండ మెలఁగెద నని చేసిన ప్రతిజ్ఞప్రకారమే మెలఁగుటకు
మొదలిడెను. సుకుమారుఁడు కపటబ్రాహ్మణవృత్తితో దేహయాత్ర
గడుపుచు నామెతోఁ గవఁగూడుచుండెను.

గీ. మధుకరభిక్షలను స్వయంపాకములను
సత్రభోజనములఁ బిత్రుశ్రాద్ధములను
వింబులను దేహయాత్ర గావించు నతఁడు
వేదశాస్త్ర పురాణ ప్రవీణుఁ డగుట.

ఈవలఁ గాతఁడు వేదశాస్త్రపురాణనిపుణుఁ డగుటచే కపట
బ్రాహ్మణవృత్తి చెల్లిపోవునట్లు దేహయాత్ర గడుపఁదొడగెను.
చండాలికూడ నాతనితో రహస్యముగనే గవగూడుచుండె నఁట.

సీ. నీరాటవెసనముగా నిర్ఝరంబుల కేఁగి
సవిధనీవారకుంజముల నొందు
భూధరంబుల కిప్పుపువ్వు దేవని పోయి
కందరామధ్యభాగముల నొందు
శిఖరీంద్రవరకన్య సేవింప నని పోయి
వర్తనాలముల వెన్నడుము నొందుఁ
గలమసస్యక్షేత్రములకుఁ గాల్గొని చూసి
శణవాటికాప్రదేశముల నొందు

వెట్లు కనుఁబ్రామి వచ్చునో యింటివారి
వెట్లు చీకటి నొంటిపై నింటి కరుగు
నతివ పగలైన మాపైన నతనితోడ
నిచ్చ లోకపారి పాగించు నిధువనంబు.

ఇచట చండాలి గావించిన చౌర్యసురతప్రసక్తిని వాచ్యము చేసి వివరించుట దోష మనియు, అట్టిస్వభావ మాతనికి లేకున్న నీవృత్తాంతము నింతగఁ బ్రపంచింపఁగలుగునా? యని శాస్త్రిగారి యాక్షేపము. ఇచ్చటి యీవర్ణన మైనను సహజముగను సభ్యముగను గొనసాగినదే గాని, వేఱొకతీరున సాగనేలేదు. ఇట్టిచౌర్యసురతప్రసక్తి లేకున్న వంచన బయల్పడిపోవునుగదా!

ఇంతకు నీప్రబంధమున నష్టాదశవర్ణనలు సమన్వితము చేసెద నని ప్రతిజ్ఞ కావించియే యున్నాఁడు. సురతవర్ణనముకూడ నష్టాదశ వర్ణనములలో నొక్కటి. దాని కీతావునందే వర్ణించునవకాశము గలదు. సుకుమారుఁడు కపటబ్రాహ్మణవృత్తితో నుండి చండాలితోఁ జౌర్యరతములఁ బ్రసక్తుఁడైననాఁడుగాని యాతనికి బతితత్వము పరాకాష్ఠ నందఁజాలదు. ఇట్టిరహస్యవర్తన మేర్పడినపుడుగాని, సమీపవర్తులైన విప్రులాతని వెలివెట్టుట, తత్సంపర్కదోషనిరాసకై యుత్తప్త కృచ్ఛ్ర చాంద్రాయణాదివ్రతము లాచరించుటయుఁ

చూపఁగ నేరదు. సుకుమారుఁ డావెలివాడచేడియతో నచటఁ గాపురిం
చుటయుఁ గుదరదు.

శ్రీనాథుని శృంగారిఁగా నిరూపింపఁదలఁచిననాఁడు చండాలీబ్రా
హ్మణబ్రువసంభోగసంభార మశ్లీలముగాఁ దోఁచినది. ఇట్టి యశ్లీల
భావము రామకృష్ణుఁడు పాండురంగమాహాత్మ్యమున పతితుఁడైన
నిగమశర్మను ప్లవకన్యతోఁ గూర్చిననాఁడు చూపట్టలేదు. శ్రీనాథుని
యెడ సద్భావము సడలినపుడు పై పద్యమున 'నిధువనము' గూర్చుట
దోసమై తోఁచినది. శృంగారభావనిబంధనము విషయముననే విమర్శ
కులు దృష్టిని సారించినారు గాని, తదితరవిషయములపై దృష్టిని
సారింపనేలేదు. ఈకావ్యమునం దాతఁడు భక్తిభావసమున్మీలనము
నెట్లు గావించినాఁడో దానిపొంతకుఁ బోయినవారే లేరు. శివరాత్రి
మాహాత్మ్యప్రతిపాదనమున కుపష్టంభకముగ హేమంతశిశిరర్తువుల
విభవము నెంతమనోహరముగఁ జిత్రించినాఁడో దానిఁ గనుఁగొను
వారైన లేరు. ఏభావమును జిత్రింపఁదలఁచినను ఔచిత్యమునకు భంగ
మేపాటియు లేకుండినవిధమున నిందు రచన సాగినది. మధురోదాత్త
భావములు విరివిగ జతఁగూడిన దీశివరాత్రిమాహాత్మ్యమునందే
యనుట సత్యము. ముందుగ నిందలిభక్తిభావసమున్మీలనమునుగూర్చి
కొంత వివరించెదను

భక్తిభావావిష్కృతి.

హర్యజు లురులింగరూపమున నావిర్భవించినపుడు శివుని స్తుతించు
ఘట్టము.

గీ. పశువులము మేము హర! పశుపతివి నీవు
పశువులకు నెక్కడిది బుద్ధి ఫాలనయన!
రాజశేఖర! నేర్పునేరములు చూడ
కరసి రక్షింపు మమ్ము నత్యంతకరుణ.

ఈప్రార్థనము శ్రీనాథుని శివభక్తిభావము నావిష్కరించుచున్నది. శివుఁడు హార్యజాలను గరుణించినరీతి.

మ. అకథావంబున నాకు సంశ్రయము సేయు న్సర్వదా మీకు న
ధ్యవసాయం బొడఁగూడె నేని వినుఁడా! యంభోజదృగ్భారతీ
ధవులారా! విని యాచరింపుఁడు మదిం దాత్పర్య మొప్పంగ శ్రీ
శివరాత్రివ్రత మస్మదీయ మది దాక్షిణ్యంబునం జెప్పితిన్.

ఈశివరాత్రివ్రతవిధానము శివునినోట నిచట వివరించుట, తుదిని శివగంగాతీరమున శివరాత్రినాఁడు విప్రులచే నావ్రతము నాచరింపఁజేయుటలో, శ్రీనాథున కాశివరాత్రివ్రతముపట్ల నెంతటి భక్తిభావము గలదో విదితమగుచున్నది. వింధ్యారణ్యమున నర్మదానదీతీరభూమిని వటవృక్షముక్రింద నుండెడి యోంకారశంకరు నెట్లు చిత్రించినాఁడో కనుఁడు.

సీ. మకుట దేవకిరీట మణిమయూఖచ్ఛటా
పటల కిమ్మీరాంఘ్రి పంకజుండు
వికటపాటలజటా మకుటకోటిఘటిత
కోమలతారకా కాముకుండు
గంధదంతావళ క్రవ్యాదరాట్కృత్తి
కంథాధురంధర కంధరుండు
కుంభినీధరసుతా కుచకుంభమృగమద
స్థాసక స్థగిత వక్షస్స్థలుండు
శంభుఁ డోంకారనాథుండు శాశ్వతుండు
నాఁగు కయుండు వటవిటపిపరిసరమున
నర్మదాసింధుతీర కాంతారభూమి
మత్త్రి యను పేరి కల్పద్రుమంబు పొదల శివరా. 2.6.

పరమేశ్వరదివ్యవిలాసము నీపద్యమునం దత్యుదాత్తముగాఁ జిత్రించిపెట్టియున్నాఁడు. ఈప్రబంధమునం దేవిషయ మువక్రాంతమైనను నది యత్యుత్తమగతిలో నడచినది. సంతానప్రాప్తి దవ్వాయి

నపుడు యజ్ఞదత్తుని భార్య సుశీల యోంకారశంకరుని సేవించినక్రమము కనుఁగొందము.

ఉ. అచపలాయతాక్షి, కనకాంబురుహంబులఁ బూజసేయు విం
ధ్యాచలకందరానిలయు నద్రిసుతాప్రియనాథు నర్మదా
వీచిపరంపరాసలిలవిప్రుడుదాశ్రయశీతలగంధవా
హోచమనప్రవృద్ధభుజగాధిపకంకణు నోంకృతీశ్వరున్.

వణిక్పథపురసమీపమున శేషప్రతిష్ఠితుఁడైన నాగేశ్వర లింగమూర్తి చిత్రితము.

గీ. అందు శేషప్రతిష్ఠితుం డప్పురదివ్య
లింగమునఁగరీమూర్తి ఖట్వాంగపాణి
యర్ధశశిమౌళి నాగేశ్వరాహ్వయుండు
ప్రతిభసించు ననేకకల్పములనుండి.

సుశీలచే నోంకారశంకరు నర్చింపఁజేసినక్రమములో స్త్రీలుసైత మానాఁడు బరమేశ్వరునెడ నెట్టిభక్తిభావము గలిగియుండెడివారో వ్యక్తమగుచున్నది.

సీ. అభిషేక మొనరించు నళినీలకుంతల
శంభు పాదోద్భవాసలిలధార
నెలఁత యభ్యర్చించు నీలోత్పలంబులఁ
దరుణనిర్మల సుధాధామమౌళి
గరళకూటగ్రాస కల్మాషకంధరు
మేన గంధ మలందు మీననేత్ర
యర్పించు దివ్యోపహారంబు లలనాఁగ
కుటిలకుండలిరాజకుండలునకు
నతివ దిరుగఁ బ్రదక్షిణం బభవునకుఁ
గుచభరంబున నరగాను కూనుగిలఁగ
రవలిమట్టెల మ్రోఁతతో రాయిడింపఁ
జరణ నూపుర ఝుళంఝుళరవంబు

మాలతి సుకుమారు నుత్తమవిప్రునిగాఁ దనకుఁ బూజ్యునిగా

భావించియున్నది గావున నాతఁడు వసించుటకుఁ దన నెలవునకు సమీపమునం దున్న భద్రకాళియాలయము ననువైన వసతిగాఁ దెలుపుచు,

ప్రతిథ సతతంబు గొలుతు రాభద్రకాళి
జగతి నేఁబదియాఱు దేశముల వారు
దశదివంబులు సింహాకేతనము నిలిపి
హాటకభూమికి దైవ మీయుత్పలాక్షి

శ్రీనాథునినాఁడు పరమేశ్వరునం దే గాక పరమేశ్వరియందును దేశీయుల కెట్టిభక్తిభావ ముండెడిదో, దీనినిబట్టి తెలియవచ్చినది. ఏయదనునందైన స్వసామయికాచారమును దెలుపుట మఱువని శ్రీనాథుఁడు, చండాలాంగనాసంగతిచేఁ బతితుఁడైన సుకుమారునిచే దూరమునుండియే యాభద్రకాళికి మ్రొక్కింపఁజేసినాఁడు. కొంతకాలమైనతరువాత సుకుమారుఁడు చండాలితోఁ గూడి యచ్చోటు వాసి పోవలసివచ్చినపు డాతనిచే నాభద్రకాళికి జాతర చేయించినాఁడు. పతితునిచేఁ జేయించిన యాపూజయందుసైతము నిష్ఠ గాన్పింపఁ జేసినాఁడు.

జాతర చేసె బ్రాహ్మణుఁడు చండికిఁ గమ్మని పిండివంటతో
నేతులతోడ మద్దికడ నిర్మలితాన్నముతో రసాళికీ
చూతఫలాళితోడ వరసూపముతోఁ జిఱువాలతో దుతన్
నీతులతోడ పప్పుడక నిష్ఠతరంబగు నిష్ఠ పెంపునన్.

పెఱచోటులందు శ్రీనాథుఁ డితర దేవతలకుపహారము లెట్లు సమర్పింపఁ జేసినాఁడో, పతితుఁడైన సుకుమారునిచే నీభద్రకాళికిఁగూడ నట్టులే సమర్పింపఁ జేసినాఁడు.

నాగేశ్వరాలయమున సుకుమారునకుఁ గాన్పింపఁజేసిన జ్యోతిర్లింగమయమూర్తిదర్శనము పూజాపుష్పాలంకారసంస్మరణము శ్రోతకు సైతము సకలకలుషహరమైన తీరునఁ గొనసాగినది. పరికింపుఁ డాయీశ్వరార్చనకథాశీలుని భక్తిభావ సమున్మిషిత రచనాపాటవము-

"సుకుమారుఁడు మదిరామదావిష్టుఁడై యొయ్యనొయ్యన నేతెంచి, గర్భగో ళంబునకుఁ, జక్కం గట్టెదుర నిలిచి, రక్తకమలదళచ్ఛాయంబు లగుకన్నులు దెఱచి, యవలోకయుంబోలె నిర్మలస్ఫటికమండలాధ్యాసీనుండును, నమృతమయజ్యోతి ర్లింగమూర్తియు ముక్తాఫలధవళకాంతియుఁ, ద్రిభువనవందిత చరణుండును, జరాచరగురుండును నగు నాగేశ్వరుని దర్శించి, యమ్మహాదేవు మౌళికపాలమాలికా మండనఖండేందుశకలంబులను, గగనగంగాప్రవాహ డిండీరఖండంబులను, నుష్ణీష ఫణిఫణాశకలంబులకుఁ జెలికారంబు సేయుం జాలి, పాంచజన్యసహోదరంబు లన, దుగ్ధాంబురాశిహృదయంబు లనఁ జంద్రికావరణంబు లన, నంగజాట్టహాసంబు ఛేదంబు లన నెందుఁగానివియున్న పుండరీకంబుల పూజ గనుంగొని''

సకలపాపనిర్మోచనము నందె నఁట. ఈవచనరచనాక్రమమున శ్రీనాథునకుఁ బరమేశ్వరునందుఁ గలభక్తిభావ మత్యుత్కటమై ప్రతిఫలించుచున్నది. పరమేశ్వర మూర్తిపూజాదర్శనముల యెడ నాతనిహృదయ మెట్లుపులకించునో యనువిషయము నీవచనము తెల్లముసేయుచున్నది. ఈకావ్యమునందే దీని కీడయినపద్ధతినే మహాదేవనిశాంతమారుతమునుగూడ వీవఁజేసినాఁడు. శ్రీనాథుఁడు నిశ్చయముగ శృంగారియే యైనచో నాతనినోట యిట్టిహార్దికభక్తిభావమును దులకింపఁజేసెడి పలుకులు వెడలనేర వనియే నానిశ్చయము.

సామయికాచారములు—నీతులు

ఈప్రబంధము పెక్కువిషయములందు మనుచరిత్రమునకు మార్గదర్శకము; పెక్కువిషయములలో నాప్రబంధమునకు మించిన కవితాప్రాభవము గలదియు నై యున్నది. ఈశానసంహితయందలి కథావస్తువు నామమాత్రమునకు మూలము. స్వతంత్రమైన భావనామయసృష్టి దీనిలో మనుచరిత్రమునందువలెనే చాల హెచ్చు. వరూథినీపాత్రచిత్రణముకంటెఁ జండాలీపాత్రచిత్రణము కడుంగడు సంయతమై మిక్కిలి మనోజ్ఞమై నడచినది. శృంగారరసనిర్వహణముకూడ నుత్తమస్థాయి నందినది. శ్రీనాథుని స్వతంత్రమైనయూహాలెన్నియో

"సుకుమారుఁడు మదిరామదావిష్టుఁడై యొయ్యనొయ్యన సేతెంచి, గర్భగో
హంబునకుఁ జక్కం గట్టెదుర నిలిచి, రక్తకమలదళచ్ఛాయంబు లగుకన్నులు దెఱచి,
యవలోకయుంబోలె నిర్మలస్ఫటికమండలాధ్యాసీనుండును, నమృతమయజ్యోతి
ర్లింగమూర్తియు ముక్తాఫలధవళకాంతియుఁ, ద్రిభువనవందిత చరణుండును, జరా
చరగురుండును నగు నాగేశ్వరుని దర్శించి, యమ్మహాదేవు మౌళికపాలమాలికా
మండనఖండేందుశకలంబులకు, గగనగంగాప్రవాహ డిండీరఖండంబులకు, నుష్ణీష
ఫణిఫణాశకలంబులకుఁ జెలికారంబు సేయుంజాలి, పాంచజన్యసహోదరంబు లన,
దుగ్ధాంబురాశిహృదయంబు లనఁ జంద్రికావరణంబు లన, నంగజాట్టహాసంబు
చ్ఛేదంబు లన నెందుఁగానియున్న పుండరీకంబుల పూజ గనుంగొని"

సకలపాపనిర్మోచనము నందె నఁట. ఈవచనరచనాక్రమ
మున శ్రీనాథునకుఁ బరమేశ్వరునందుఁ గలభక్తిభావ మత్యుత్కటమై
ప్రతిఫలించుచున్నది. పరమేశ్వర మూర్తిపూజాదర్శనముల యెడ
నాతనిహృదయ మెట్లుపులకించునో యనువిషయము నీవచనము తెల్ల
ముసేయుచున్నది. ఈకావ్యమునందే దీని కీడయినపద్ధతినే మహాదే
వనిశాంతమారుతమునుగూడ నీవఁజేసినాఁడు. శ్రీనాథుఁడు నిశ్చయ
ముగ శృంగారియే యైనచో నాతనినోట యిట్టిహార్దికభక్తిభావమును
దులకింపఁజేసెడి పలుకులు వెడలనేర వనియే నానిశ్చయము.

సామయికాచారములు—నీతులు

ఈప్రబంధము పెక్కువిషయులందు మనుచరిత్రమునకు మార్గ
దర్శకము; పెక్కువిషయములలో నాప్రబంధమునకు మించిన కవితా
ప్రాభవము గలదియు నై యున్నది. ఈశానసంహితయందలి కథావ
స్తువు నామమాత్రమునకు మూలము. స్వతంత్రమైన భావనామయ
సృష్టి దీనిలో మనుచరిత్రమునందువలెనే చాల హెచ్చు. వరూథినీ
పాత్రచిత్రణముకంటెఁ జండాలీపాత్రచిత్రణము కడుంగడు సంయ
తమై మిక్కిలి మనోజ్ఞమై నడచినది. శృంగారరసనిర్వహణముకూడ
నుత్తమస్థాయి నందినది. శ్రీనాథుని స్వతంత్ర మైనయూహలెన్నియో

యిందుఁ బొడకట్టినవి. స్త్రీసామయికాచారముల నెన్నింటినో యిందు జతఁగూర్చి పెట్టినాఁడు. క్రమముగఁ గొన్నిటిని నిరూపించెదను. ఆనాఁడు సంతానలాభము దూరమైనప్పుడు వనితలు వ్రతనియమాదులు పాటించి, దేవతానుగ్రహమున సంతానముఁ బడయుచుండెడివా రనువిషయము సుశీల పుత్త్రసంతానప్రాప్తికై యొనరించిన క్రియాకలాపము విదితముచేయుచున్నది.

సీ. భక్తితో మాతృకార్చనంబులకు నేఁగుఁ
గావించు నతిథిసత్కారములను
వాయసంబులకు నిర్వర్తించు దధిబలిఁ
గొలుచు శ్వేతాదేవి నలఘుమహిమఁ
జదివించుకొనుఁ బుణ్యసంహితాస్తోత్రంబు
మూలికామాణిక్యములు ధరించుఁ
దన్వంగి గంధాక్షతలు చిరంటుల కిడు
విప్రపత్నికల గారవించుఁ దఱచుఁ

గుమ్మరావములు కష్టలఁ గొల్లవిడుచు
బాలురకుఁ దియ్యపండులు పంచియిచ్చుఁ
జెలులు దానును వ్రతములు సలుపుచుండుఁ
చామరసనేత్ర పుత్త్రసంతానకాంక్ష.

ఇవ్విధంబునఁ బుణ్యోపవాసవ్రతదానధర్మదేవతారాధనంబులఁ బ్రతిబంధదోషంబులు వాసి సుశీల గర్భవతి యయ్యెను. పూర్వజన్మకృతకర్మదోషమున సంతానప్రాప్తికి నిరోధ మేదేనిఁ గల్గిన, దానిని పుణ్యకర్మాచరణముచేతను, వ్రతములు నెఱపుటచేతను, దానధర్మములు దేవతారాధనము కావించుటచేతను బాపుకొని సంతానముఁ బడయఁగలుగు నాచార మానాఁడుకలదని మనకుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. పత్ని అంతర్వత్నియైనపుడు పురుషసంతానముఁ బడయుటకు, ఆసంతానమున కభ్యుదయము గలుగుటకు పుంసవన సీమం

తాదిసంస్కారములు నెఱపుట యానాటిపరిపాటి. సుశీల విప్రవనిత మంత్రిభార్యయునగుటచే సీమంతోన్నయనవ్రతము మహావిభవముతోఁ గావింపఁబడినట్లు చిత్రించినాఁడు.

సీ. కమ్మగొజ్జఁగనీటఁ గలయంపి చల్లిరి
 మేఁగి పెత్తిరి క్రొత్తమృగమదమున
రంగవల్లులు కప్పురపుముగ్గు పెట్టిరి
 గీలించి రొగి మాల్యతోరణములు
తరుణరంభాతరుస్తంభంబు లెత్తిరి
 గట్టి రల్లెడఁ బట్టుకలువడములు
కమలచంపకమాలికలను నిర్మించిరి
 స్తంభించి రుత్తమ దర్పణాలు
వాలిఖించిరి గేహకుడ్యములయందు
సర్వతోభద్ర మకరికా స్వస్తికములు
పరిజనంబులు రాజాజ్ఞ పట్టణమున
యజ్ఞదత్తుని ప్రథమకల్యాణవేళ.

ఈతీరయిన పట్టణాలంకారము కొండవీటనో రాజమహేంద్రవరముననో మంత్రిభార్య ప్రథమగర్భవతియైనపుడు నెఱపిన దిటఁ జిత్రితమైయుండును. ఈకల్యాణోత్సవములందు నాట్యములు సేయుట పాటలు పాడుట, అందు వేశ్యలు పాల్గొనుటయు నానాఁడు గలదనుట సీపద్యము తెలుపుచున్నది.

గీ. వేడ్క- నృత్యంబు లాడిరి వీథులందుఁ
బాడి రెత్తిలి పికకుహూపంచమమునఁ
బంజరంబున ధవళప్రబంధగీతి
కనుమయవ్వలి కర్ణాటకములముఖులు

తూర్పుకనుమల కావలనుండెడి కర్ణాటవేశ్య లాయుత్సవమునందుఁ బాల్గొని నృత్యములాడుట కోకిలస్వరముతో ఎత్తిలి పాడుట ధవళములు ప్రబంధగీతి పాడుట నెఱపి రనినాఁడు. కనుమయవ్వలి

కర్ణాటకమలముఖు లనఁగా నేఁటి కర్నూలుమండలమునకుఁ జెందిన వేశ్యలు కావచ్చునేమో ? సీమంతము స్మార్తకర్మము గావునఁ దత్సముచితమైన మంగళోపకరణములుగూడ సముచితముగఁ గూర్పఁబడినవి.

సీ. పూజకుండలు నిల్పె పువ్వుఁబోఁడి యొకర్తు
   శుభవితర్దిక చతుష్కోణములను
బాబాలపాళిల సర్వౌషధులు నించి
   ప్రోక్షించె నొక్క పద్మాక్షి జలము
కాంత యొక్కతె సన్నికల్లుఁ బొత్తరంబును
   దోరించె వటశాఖతోడఁగూడఁ
పీఠికంబులు వెట్టి బింబోష్ఠి యొక్కతె
   మడుఁగుఁబుట్టము గప్పె నడుగుమునుఁగ

రమణి యొక్కతె వింజామరంబు దాల్చెఁ
దరుణి యొక్కతె తాలవృంతంబు పూనె
లలన యొక్కతె పసిఁడిసంబెళ వహించె
ఆలవట్టంబు ధరియించె నతివ యొకర్తు

ఆయుత్సవము నెఱపు మంగళవేదిక నాలుగుమూలలందు నొకతె పూజకుండలు పెట్టినది. వేఱొకతె నవధాన్యము నంచు పాళికలందు సర్వౌషధులు నింపి నీరు చల్లినది. ఇంకొకతె సన్నికల్లు పొత్తరము మఱ్ఱికొమ్మతో దోరించినది. మఱియొక్కతె పీటలు వేసి అంచులు దిగజారునట్లు తెల్లనివస్త్రము గప్పినది, ఒకతె వింజామరము వీచినది. ఒకతె విసనకఱ్ఱతో విసరినది. ఒకలలన బంగారుతాంబూలపుఁబెట్టెఁ బట్టెను. ఒకయతివ ఆలవట్టము చేతఁ బట్టెను. వైదికాచారములతోపాటు రాజోపచారములు నడచినవి. సుశీల గర్భవతియైనపుడు పుట్టినింటివారు తగవులిచ్చుటలో తెలుఁగు పరిపాటు లానాటివి గొన్ని రూపితములైనవి.

గీ॥ తగవులిచ్చిరి పుట్టింటి తల్లిప్రజలు
పిల్లొసంగిరి చుట్టాలు వేవవేలు
కట్నమిచ్చె నృపాలుండు కన్య దనియఁ
బరమహీపాలు రిచ్చిరి పావడములు

సుశీల సుకుమారుని గనినపుడు సూతికాగృహమునఁ బాటింపఁజేసినవిధానములు కాదంబర్యనుసరణమునఁ దెలుఁగుపరిపాటిలోఁ నడచినవి.

సీ. తలయంపి ధవళనిద్రాకుంభ మిడువారు
రక్షాభసితరేఖ వ్రాయువారు
గౌరసర్షపరాజి గలయఁ జల్లెడివారు
బలివిధానంబులఁ బరఁగువారు
అవణింబు నింబపల్లవము ద్రిప్పెడువారుఁ
ప్రేమ మంచంబులోఁ బెనచువారు
గవలధూపంబు సంఘటియించువారును
మంచిము ట్టెడఁద రోజించువారుఁ
గదిసి దీవించువారును గంధతైల
మందుకొనువారుఁ గాయంబు అరుదువారుఁ
పాడువారును బరిహాసమాడువారు
నైరి శుద్ధాంతసకులు అరిష్టాలయమున

సీ. కర్పూరసమ్మిశ్ర గంధసారంబున
జలిచెఁ జప్పుట భిత్తిఁ జాము యొకతె
వెల్లకిలఁబెట్టె సుత్పలగంధి యొకర్తు
గప్పు గర్భగృహోపకంఠభూమి
షష్ఠాధిదేవత సేవించె నొకయింతి
పసుపుఁబుట్టము గట్టి ధిక్కరముఁ
బటముపై లిఖియించెఁ బాటలాధర యొకర్తు
క్రొత్తలత్తుక శశాంకసవి ఖరాంశు
జరతమేషంబు కంఠకేశమునఁ జొప్పెఁ
బుష్పదండుభముల నొక్క పువ్వుఁబోఁడి
యంబుజానన యొకతె సెయ్యబిసుకించె
భుజగనిర్మోక మొకతె విప్పులఁ గమర్చె

ఈపద్యములు రెండిటను గూర్చిపెట్టిన సూతికాగృహనిర్వర్తిత విధానములు చాలవఱకుఁ గాదంబరిలోఁ గూర్చిపెట్టినవియే. వీనిలో శ్రీనాథునినాఁడు తెలుఁగునాఁటను బాటింపఁబడెడి పరిపాటులుగూడఁ గొన్నిగలవు. ఉప్పు వేపచిగుళ్ళతోఁ గూర్చి దిగతుడుపు వెట్టుట, మంచిము ట్టెదలో యోజించుట, కాయము లందిచ్చుట, మున్నగు నవి కొన్ని తెలుఁగునాఁటివి.

ఆనాఁడు విలాసవంతులైన యువకులు గావించెడి వినోద చేష్టితముల నిట్లు పేర్కొనినాఁడు.

సీ. ఒక కాంతప్రొద్దు కందుకకేళి నొనరించుఁ
గంకణంబుల ఝుణత్కార మెసఁగ
నొక కాంతప్రొద్దు వల్లకి నఖాగ్రంబుల
బహురాగముల నేర్పుఁ బ్రస్తరించు
నొక కాంతప్రొద్దు ఖాండిక జనంబు లాదర్చు
పరిహాసగోష్ఠికిఁ బల్లవించు
నొక కాంతప్రొద్దు లోకకథా ప్రహేళికా
బిందుమత్యాదులఁ బిచ్చలించు
గొంతప్రొద్దు వినోదించుఁ గొఱఁతలయిన
తోడివేడుక కాండ్రతో మేడమీఁద
విమల చంద్రోదయారంభ వేళయందుఁ
బిల్లదీవాటులను మల్లుపెనఁగుటను

దుర్వ్యసనములకుఁ బాల్పడిన యువకులైనవారికి నాఁడును నేఁడునువినోదోపాయము లిట్టివియే. చండాలి తన్నుఁ జేపట్టినపుడు సుకుమారునకు వినోదోపాయములుగాఁ దెల్పినవిషయములు కూడఁ బైవిషయమునే సమర్థించును. "సర్వకళావిశారదుండనైన నీకుం బ్రాకార గోపుర ద్వార వేదికా ప్రఘాణ కుట్టిమ హట్ట సౌధవీథీ విటంకంబులం గావ్యగోష్ఠి పరిహాసకథా బిందుమతీ భిత్తికా ప్రహేళికా భావన సుభాషిత శ్రవణంబు, వారవిలాసినీదర్శనంబు, వైతాళికస్తుతిపాఠకంబు,దురో

దరక్రీడ, చిత్రకర్మంబు, వీణాస్ఫాలనంబు, మొదలయిన వినోదంబులఁ
బ్రొద్దుఁబుచ్చుం గలిగెడి,

సీ. కాశిలోఁ జక్రపుష్కరిణి దుష్కరశుష్క-
        గహనావలీదావదహనజిహ్వఁ
    గుక్కుటేశ్వరవరకుండి పీఠపురి శం-
        కరిమహాఖండచండాంశుదీప్తి
    దక్షవాటంబు సప్తర్షి గోదావరి
        కలిదోషపాషాణకులిశధార
    గౌతమీతటిని మార్కండేయపురిమోల
        దురితాహిసంఘాతగరుడమూర్తి

    విన్నటను దీర్థమాడంగ వేఁగుజంతు
    రఖిలమునులఁ బ్రభాతసంధ్యాగమముల
    గ్రహాగ్రణేశుండు కోదండరాశిఁ బాసి
    మకరమున కేఁగుదేరంగ మాఘవేళ. శివరా. 4-28.

సూర్యుఁడు మకరరాశిలోఁ బ్రవేశించి మాఘమాస మేతెంచి
నపుడు పుణ్యతీర్థములందు మును లందఱు సాయంప్రాతస్సంధ్యాసమ
యములందు స్నానముసేయ వత్తురని తెలిపియున్నాఁడు. ఒక్క కాశి
లోని చక్రపుష్కరిణి వీడినచో మిగిలినతీర్థములు మూఁడును పీఠికా
పురము దాక్షారామము రాజమహేంద్రవరమును భీమమండలికిఁ జెం
దినవియే. దీనినిబట్టి యానాఁడు భీమమండలిలోని పుణ్యతీర్థములకు
పెక్కురు పుణ్యార్థులు స్నానార్థమై యేతెంచుచుండెడివారని తెలియు
చున్నది. మఱియు నీక్రిందివచన మీవిషయమును బలపఱుచుచున్నది.

"కాశి శ్రీశైల కుంభఘోణ కేదార కాంచీ కాంచనసభా కాళహస్తికురు
క్షేత్రాది పుణ్యస్థానంబులం గూప వాపీ తటాక కుండికా పరిసరణ ప్రోత
స్వినులం బ్రత్యూషకాలంబులం బరమర్షి పార్థంబు తీర్థంబాడ"

ఈకావ్యము శివరాత్రిమాహాత్మ్యప్రతిపాదనమునకై యుప
క్రాంతమైనది కావున, ఆనాఁడు విప్రులు పాటించెడి నియమముల
నిట్లు వాకొనియున్నాఁడు.

సీ. శివగంగఁ బుణ్యాభిషేకంబు దీర్చిరి
దత్తి దేవర్షి పూర్వజతర్పణములు
ధరియించి రంబునిర్ధౌతవస్త్రంబులు
నాచరించిరి బ్రహ్మయజ్ఞ తంత్ర
మర్ఘ్యాంజలిక్షేపణానంతరమ్మునం
బొనరించి రంశుమంతున కుపాస్తి
గృహదేవతార్చనక్రియ లాదరించిరి
యభ్యాగతులకు నర్హణలు నడిపి
రజనిముఖము లెల్ల నాగేశ్వరాలయమున
కేఁగుదెంచిరి ప్రణమిల్లి రీశ్వరునకు
... ... నాల్గుజాముల పూజ
నాదిసంకల్ప మొనరించి రధిపుమోలి.

— శివరా 4-34

ముందుగ పుణ్యతీర్థమునందు స్నానముసేయుట, స్నానాంగ దేవర్షి పితృతర్పణములు నెఱపుట, తడిబట్టలు దాల్చుట, బ్రహ్మయజ్ఞము నాచరించుట, సంధ్యావందనానంతరమున సూర్యోపాస్తి నెఱపుట, గృహమందలి దేవతల నర్చించుట, అభ్యాగతులను బూజించుట, యను నిత్యకృత్యములు నెఱవేర్చుకొనిన పిమ్మట, శివరాత్రివ్రతపూజావిధానవిర్వర్తనమున కాలయమునకు వచ్చుట యనునవి, ఆనాఁడు సీనాఁడుగూడ వైదిక కర్మాచరణనిష్ఠులయిన బ్రాహ్మణగృహస్థులకుఁ గర్తవ్య మనువిషయము దీనియం దాసూత్రితమైనది.

ఆనాఁడు శివరాత్రివ్రతపరాయణులు నిర్వర్తించెడి పరిపాటుల నిట్లు తెలిపియున్నాఁడు.

గీ. పరించుట సమ్మార్జనానులేప
ధూపపటువాసనలు తైలదీపములును
సంఘటించిరి వివిధసంస్కారవిధుల
బ్రాహ్మణులు నర్హులై నట్టి పౌరజనులు

ఈనాఁడుకూడ శివరాత్రినాఁ డీశ్వరాలయమునందుఁ బుణ్యార్థులైన జనులు సమ్మార్జనానులేపములు, ధూపము వేయుట, తైల

దీపములు వెట్టుట నెఱపుచునేయుందురు. భక్తిశ్రద్ధలు క్రమముగఁ దరుగుచున్న యీరోజులలోఁగూడ నీశ్వరాలయములం దీసంస్కార విధులు గానవచ్చుచునేయున్నవి.

> "ఆశివరాత్రి పుణ్యకాలంబునఁ బురాణంబులు వినిపించువారు, నితిహాసంబులు చదువువారును, దురోదరంబుల వినోదించువారును, నష్టావధానంబులఁ గ్రీడించువారును, బంచాక్షరీపంచబ్రహ్మాది మంత్రంబులు జపించువారును, నీలకంఠస్తోత్రంబులు పఠించువారును ప్రాణాయామంబు లనుసంధించువారును ప్రత్యాహారంబులు నడుపువారును, ప్రదక్షిణంబులు సేయువారును, భస్మోద్ధూళనంబు లొనర్చువారును వీణ లాస్ఫాలించువారును, గావ్యగోష్ఠి నెఱపువారును, బరిహాసం బాచరించువారును, బిందుమతి యభ్యసించువారును, ప్రహేళికలు భావించువారును, నాడువారును బాడువారును, మేష కుక్కుట కకరేటు లావుక కపింజలయుద్ధంబులు వీక్షించువారును, గుబ్జ వామన కిరాత బర్బర జరఠ మూక జవవికారంబు అవలోకించువారునై జాగరంబులు సలుపుచుండిరి"

ఈపరిపాటులు నేఁటికిని శివరాత్రినాఁటిరాత్రి జాగరముచేసి పుణ్యమార్జింపఁదలచినవారు పాటించుచునే యుందురు. ఏసాధనము ననైన శివరాత్రినాఁటిజాగరము మహాపుణ్యప్రదమని భారతీయుల హృదయములలో దృఢముగ నాఁటుకొనియున్న భావము. ఈనాఁ డట్టిసద్భావము కొంతకుఁ గొంత సడలినను, పైనిఁ దెలిపిన వివిధపద్ధతులలోఁ దమతమ చిత్తసంస్కారమునుబట్టి జాగరము సేయుట కొన్ని దివ్యశైవక్షేత్రములందుఁ జూపట్టుచున్నది. పట్టిసక్షేత్రమునం దీనాఁడు కూడ వీరభద్రేశ్వరుని మ్రోల వేదపాఠముతో రాత్రియంతయు జాగరముసేయు పుణ్యమూర్తులు నిలిచియే యున్నారు. చిరకాలము నుండి యాంధ్రదేశమునందుఁ బాటింపఁబడుచున్న పరిపాటులెన్నియో యీతీరుగ నీప్రబంధమునం దాసూత్రితములైనవి.

పారదార్య మనువ్యసనము బహుళానర్థములకు నిదానమగు ననువిషయ మీప్రబంధమున మిక్కిలి సహజముగ వివరింపఁబడినది.

ఆవ్యసనమునకుఁ బాల్పడినవారి కేర్పడువికారములు, వారివర్తనములు వారుసేయుపనులను సమర్థించుకొనువిధము దేశకాలానుగుణముగ నుదాత్తసరణిని జిత్రింపఁబడినది. సుకుమారుఁ డుద్ధతుఁడై వీటిలోని యందగత్తెలను వెదకి సంకేతములకుఁ దార్చి రతికేళి సలుపుచుఁ దన్నిట్లుసమర్థించుకొనినాఁడు.

గీ. పద్మనాభుండు మదన గోపాలమూర్తి
ఘోషమున నెట్లు వలపించె గొల్ల సతుల
నెట్టుకొని యట్ల వింధ్యాద్రిపట్టణమునఁ
బరపురంధ్రుల వలపించు బ్రాహ్మణుఁడు

శ్రీకృష్ణుఁడు యోగయోగేశ్వరుఁడుగావున ఘోషమునందలి గొల్లసతుల నందఱను వలపింపఁగలిగి, అస్ఖలితబ్రహ్మచర్యముతో రాసక్రీడాదికము నెఱపఁగలిగినాఁడు. వలపించుటయందే శ్రీకృష్ణునిసామ్యముగాక తదితరవిషయమున సైతముగావలయు నను నూహ యెవ్వరికిని బొడమదు. అతనివలె విషభక్షణమునకు దావాగ్నిపానమునకుఁ బూనుకొనువా రెవరు? సుకుమారుఁడు తనదుష్కృత్యము నిట్లు సమర్థించుకొనినాఁడు.

సీ. యమునానదీ సైకతమున జారికవ్య
చనుదోయి నంటఁడే శక్తిసుతుఁడు
నందవ్రజంబులో నలిననాభుం డెట్లు
విహరించెఁ బరియాలుశేల సతుల
దేవదారువనంబులో విరూపాక్షుండు
ముని భామినుల నెట్లు మోసగించెఁ
గౌతముకో కోయని కోడికూయ వెలిఁగించి
యమరనాయకుఁ డెట్లహల్యఁ గలసె
వెలఁది దన్నేల మాయపు ముద్దుగాఁడుఁ
బట్టుకొనె నెట్లు పైకొని పద్మభవుఁడు
చందురుం డెట్లు పొందె నాచార్యులేమ
ననుచు నిర్భయుండు రమియించు నన్యసతుల.

శ్రీనాథుని తరువాతి ప్రబంధరచయిత లెవ్వరేని ప్రేయసీ ప్రియ సమాగమము ననుసంధానింపవలసినచోట నెట్టులో యొకరీతి నీ భావములు కూర్చిపెట్టుట యొకపరిపాటి కావచ్చినది. పారదార్య ప్రవృత్తిని సమర్థించుట కీయుదాహరణము లెంతయు మనోహరముగా నుండుటచే కవులకు శ్రోతలకుఁ గూడ నిది యుపాదేయమే.

పారదార్య ప్రవృత్తులైనవారు ఇహపరలోక సౌఖ్యసంధాయకములైన స్వకులాచారములకు దూరులై స్వేచ్ఛాచారు లగుదురను విషయ మీ క్రిందిపద్యమున మధురోదాత్తముగఁ జిత్రింపఁబడినది.

సీ. సంధ్యాభివందన శ్రద్ధ యుద్వాసించె
గాయత్రి దవ్వులఁ గట్టి పెట్టె
నగ్నిహోత్రము మీఁది యాస నుత్పాటించె
నఘమర్షణ స్నాన మరసి మానె
నిహపరసామగ్రి నీయఁజాలెడు నట్టి
విధి దేవతార్చన వీటఁ బుచ్చె
వేదపాఠము మానె వివిధ సత్క శాస్త్రాది
సత్క లాపంబులు జాఱ విడిచెఁ
దనకు మరిగిన వారసుందరవనితల
నిరతసల్లాప సంభోగ నిపుణతాను
భానురాగ నిమగ్నత యనెడి కర్మ
తత్పరుండయ్యె సుకుమార ధరణిసురుఁడు.

సుకుమారుఁడు స్వకులాచారముల నుజ్జగించెనని తెలుపుక్రమమున నానాఁటి సన్మార్గవర్తులైన విప్రులు, సంధ్యావందనముసేయుట, గాయత్రీమంత్రము జపించుట, నిత్యాగ్నిహోత్రముసేయుట, అఘమర్షణస్నానమాచరించుట, నియమపూర్వకముగ దేవతార్చనము సేయుట, వేదాధ్యయనముసేయుట, వేదవిహిత కర్మానుష్ఠానము నెఱపుట యనువానిని సక్రమముగఁ బాటించెడివా రని తెలియవచ్చుచున్నది. దుర్వ్యసనపరు లిట్టికులాచారముల నుజ్జగించెడివారనియు విదితమగుచున్నది.

నీత్యుపదేశము

ఉత్తమకావ్యమునకుఁ బ్రధానలక్ష్యము కాంతాసమ్మితముగ నీతి నుపదేశించుట. అట్టి నీత్యుపదేశ మీప్రబంధమునం దమోఘముగ సాగినది. దానికి కాదంబరియందలి శుకనాసోపదేశము మూలప్రాయముగ నుండినను, తదనుసంధానముమాత్రము తెలుఁగు పలుకుబడిలోఁ గడుమధురముగ సాగినది.

గీ. ఆదిగర్భేశ్వరత్వంబు యౌవనంబుఁ
జక్కఁదనమును నతిసాహసంబుఁ జనవు
నొక్కొక్కఁ డొక్కఁడె చాలు దోషోత్కరమున
కన్నియును గూడియున్న వి యతనియందు.

అగర్భశ్రీమంతుఁడగుట, క్రొత్తగా యౌవన మావిర్భవించుట, అందగాఁడగుట, సాహసము గలిగియుండుట, చన వేర్పడియుండుట యనువీనిలో నేయొక్కటియుండినను నది యనేకదోషములు పుట్టుటకుఁ దావలమగును. అన్నియుఁగూడి యున్నవానికిఁ గలిగెడి దోషములకవధి యేముండు నని భావము. ఐశ్వర్యమదమత్తులగుట సర్వానర్థములకు, వివిధ వికారములు పొడముటకు మూలమను విషయము నిట్లు చిత్రించినాఁడు.

గీ. త మ్మమర్త్యానుష క్తాలోచితంబులైన
కీర్తనంబుల నైపులకించు కొంద్రు
తా మమర్త్యులుగా మదిఁ దలఁతు రహహ
వి త్తమదమత్తులైనట్టి వెఱ్ఱిజనులు.

ఐశ్వర్యమదమత్తులైన వెఱ్ఱిజనులు, తమనుండి ధనమును బడయఁ గోరువారు, ఆయాదేశకాలములకు సరిపడని పొగడ్తలచేఁ బొగడు నపుడొడలు పులకరింపఁ జేసికొందురు. పొగడెడివారు స్వర్గాదిలోకము లందుండెడి యింద్రాది దేవతలతోఁ బోల్చి నుతించునపుడు, తాము మర్త్యులై జన్మించినను, అమర్త్యులము (దేవతలము)అనుకొందురు.మర

ణాధర్మముగల మనుజులు మరణములేని దేవతల మనుకొనుటకంటె వేఱొక వెఱ్ఱితన ముండదు. ఐశ్వర్యమదమత్తు లట్టివెఱ్ఱితనమునకుఁ బాల్పడుట సార్వకాలికమైన సత్యము. వారుతమ్మమర్త్యులుగానెట్టుతల తురో యావిషయమునే యీక్రింది సీసపద్యమునం దద్భుతముగాఁ జిత్రించివెట్టినాఁడు.

సీ. అయ్య! నీవు చతుర్భుజావతారుఁడ వన్న
దమభుజాదండ పార్శ్వములఁ జూచు
రయ్య! నీవు త్రిలోచనావతారుఁడ వన్న
ఫాలమంటుదురు దోఃపల్లవమున
నయ్య! నీవు గజాననావతారుఁడ వన్నఁ
గుంభపీఠము లంటికొనఁ దలంతు
రయ్య! నీవు చరాచరావతారుఁడ వన్న
నందంబు చూడంగ నభిలషింతు
రవసరం బిచ్చుట యనుగ్రహంబు గాఁగ
మోముఁజూపుట యుపకారముగను బలుకు
మాత్రమే యప్పు డధికతరార్థముగఁద
లంతు రైశ్వర్యమదబలవంతు లబ్బ.

అర్థార్థులైశ్వర్యమదబలవంతుల నుబ్బింపఁజేయుటకై స్తోత్రము సేయ మొదలిడి, అయ్యా! నీవుచతుర్భుజావతారుఁడవు (నాలుగుభుజములు గల శ్రీమహావిష్ణువవు) అనినంతనే మఱిరెండుభుజములు మొలచిన వేమోయని తమభుజముల పార్శ్వములను జూచెదరు. అయ్యా! నీవు త్రిలోచనావతారుఁడవు (మూఁడుకన్నులుగల ఈశ్వరుఁడవు) అనినచో మూఁడవకన్ను మొలచెనేమోయని చేతితో ఫాలము దడవికొందురు. అయ్యా! నీవు గజాననావతారుఁడవు (గజముఖుఁడవు) అనినంతనే, అందముఁజూడఁ గోరుదురు. దర్శనమున కవకాశమిచ్చుట యను గ్రహముగను, ముఖముజూపుట యుపకారముగను, పలుకుటమాత్రమే యధికమైన పురుషార్థముగను భావింతురు. ఐశ్వర్యవంతుల కిట్టియుబ్బుట పొగరుఁబోతుతనము నాఁటికి నేఁటికిఁ గూడఁ గానవచ్చునదియే.

సుకుమారునకుఁ దండ్రి యుపదేశించిన నీతియు హృద్యోదాత్తమైనదియే. "గురూపదేశం బఖిలమల ప్రక్షాళన క్షమంబైన తీర్థస్నానంబు, జరామరణ వైకల్యంబులేని వార్ధకంబు, మేదోభారంబులేని గౌరవంబు, సువర్ణరచనలేని కర్ణాభరణం, బుద్వేగంబులేని ప్రజాగరంబు. ఇదియభవ్యులకు సలిలంబునుం బోలె శ్రవణస్థితంబై యుపద్రవంబు నాపాదించు. నీ విటువట్టి నెట్టుకొని పెద్దలమాట వినుము వింటేని ధూర్తులు నిన్నుఁ బ్రశంసింపలేరు. కుటిలులు ని న్నటమటింపలేరు. వంచకులు నిన్ను వంచింపలేరు. పల్లవులు నిన్నువలపింపలేరు. మదంబు నిన్నుఁ గదల్పలేదు. విషయంబు ని న్నాశ్లేషింపలేదు. విను; మనూచానాచారంబును, నాముష్యాయణంబును, నామథితామ్నాయంబును, నధీతాశేషశాస్త్రంబును, నలింగవృత్తియు, ననపకీర్ణంబును, ననభ్యుదితంబును, ననభిస్తుతంబును నైన సూర్యవంశంబునం బ్రభవించిన వాఁడవు మూఢుండవై యనుష్ఠానబంధంబులగు విషయోపభోగంబులయందును సుఖబుద్ధి యారోపించెదవు. నీయట్టి దుర్బుద్ధిశీలురుగదా నిస్త్రింశంబుఁ జూచి కువలయమాల యనియు, కృష్ణసర్పంబు వీక్షించి కాలాగురు ధూమరేఖయనియును, నంగారంబు దర్శించి బంగారంబనియు భ్రాంతిఁబొందుదురు. మన వంశంబునకు నీ వొక్కరుండవ సంతానబీజంబు; వింతయు నెఱింగి బుద్ధిమంతుఁడవై మమ్ము నుద్ధరింపవలదా?" యని యజ్ఞదత్తుఁడు సుకుమారున కుపదేశించినాఁడు.

ఈయుపదేశక్రమ మతి సుకుమారముగఁ గొనసాగినది. దీనిలో నెన్నియో యుదాత్తభావములు భావనలు గూడ జతఁగూడినవి. ఈ ప్రబంధమునందే విషయ మెత్తుకొనిన నది యెంతయు మహితముగనే కొనసాగినది. (సశేషము

గ్రంథస్వీకారము—సమీక్ష

బండారు తమ్మయ్య

1. శ్రీ బుద్ధచరిత్ర వచనము:—కర్త శ్రీ నిమ్మరాజు వేంకటేశ్వరులుగారు; ప్రకాశకులు, జీవరక్షణ ప్రచారక గ్రంథమాల అనంతవరము, నరసారావుపేట తాలూకా, గుంటూరుజిల్లా క్రౌను-పుటలు 250. వెల రు 1—0—0

మానవుల మాంసభక్షణమునకయి నిర్దాక్షిణ్యముగ మూఁగ జంతువుల విషయమున దేశమునఁ గావింపఁబడుచున్న హింసాకాండ పరికట్టు సదుద్దేశముతో రచితమయిన యుద్గ్రంథమిది. అహింసాతత్త్వ ప్రబోధమునకయి యవతరించిన గౌతమబుద్ధుని చరిత్రరూపకముగ ఏడధ్యాయములలోఁ గూర్పఁబడినది. మూఁగజంతువుల మొఱలనాలకించి తత్సంరక్షణమునే పరమ ప్రయోజనముగా నెంచి పరమేశ్వరుఁడే భరత దేశమున గౌతమబుద్ధరూపమున నవతరించెనని ప్రతిపాదింపఁబడినది. కరుణరసమును ద్రవింపఁజేయుచు వివిధవిషయములిందుఁ జర్చింపఁబడినవి. మాంసభక్షణము మానవులకు దైవసంకల్పవిహితమయినది కాదనియు, ప్రకృతి విరుద్ధముగ వారు మాంసభక్షకులగుట మహాపాతకమనియుఁ జక్కగా నిరూపింపఁబడినది. రెండవయధ్యాయమందలి మూఁగజీవులు భగవంతుని ప్రార్థించుట, వాని తీర్మానములు 4, 5, 6 అధ్యాయములందలి పశుయజ్ఞములు చేయరాదు, హితోపదేశము మున్నగు భాగములు శ్రద్ధతో నెల్లరు ముఖ్యముగాఁ బఠింపఁదగినవిగ నున్నవి. మాజీ ప్రధానమంత్రి శ్రీ టంగుటూరి ప్రకాశము పంతులుగారు, శ్రీ ధూళిపాళ వేంకటసుబ్రహ్మణ్యము, జాస్తి వేంకటనరసయ్య మున్నగు పండితులు నొసంగిన యభిప్రాయము లిందుఁ గలవు. మాంసాహారము నిషేధించుచు బైబిలులోఁ జెప్పఁబడిన సూక్తులు, పాశ్చాత్య దేశపండితులు, భిషగ్మణులు పలువురు బోధించిన వాక్యములు "అదర్శకులు" అను శీర్షికతో 7 వ యధ్యాయము

నం గోరీకరింపఁబడినవి. జీవకారుణ్యము నుద్బోధించు నీగ్రంథమెల్లరు నాదరించి యందలి సందేశములఁ బాటించుట శ్రేయస్కరము. గ్రంథమందలి భాష కేవలము గ్రాంథికముగాక వ్యావహారికముగాక సుబోధకమే యయ్యుఁ బలుతావుల సంస్కరణాపేక్షముగనున్నది. మచ్చునకు ఈక్రింది వాక్యములు చిత్తగించునది. "మీకు అకాలమృత్యువులను తెచ్చిపెట్టగల అధికారమే మీశక్తులకున్న యీపాటికి మానవుల, మూగజీవుల సృష్టి ఆగిపోయివుండెడిది. ఉపద్రవములను తెచ్చిపెట్టగల అధికారమే వీటికున్న ఎప్పుడో మీ లెఖప్రకారము ఇచ్చునట్టి జీవబలికి ఆశించి మీరువేసేగడువు కాలమువఱకు పస్తులతోవుంటూ మీచుట్టూతిరుగవలసిన అవసరములేదని తెలుసుకొనుడు." (పుట 117)

2. సాధన :—కర్త శ్రీ గరిమెళ్ళ వీరరాఘవులుగారు, రామారావుపేట, కాకినాడ. డెమ్మీ పుటలు 24 వెల 0—4—0 లు. శ్రీరామస్తుతిపరమయిన యీకృతి రమారమి 110 ఉత్పల, చంపక వృత్తములలోఁ గూర్పఁబడినది. కవి శ్రీరామచంద్రునే యిష్టదైవముగాఁ బరబ్రహ్మముగా విశ్వసించిన భక్తవరుఁడు. గ్రంథారంభమందలి "మనవి" లోని యీ క్రింది వాక్యముల వలన వీరి యీ కృతి రచనోద్దేశము వ్యక్తము కాఁగలదు.

"సాధారణముగా మానవునకుఁ గష్టసమయములోఁగాని భక్తి జనింపదనియు నాపదలు కూడ నరునుద్ధరించుటకే భగవంతుఁడు నిర్ణయించినాఁడనియు నాసమ్మతి. అట్లుదయమందిన భక్తి స్థిరపడులోపున ననేకావస్థలఁబొందవలసివచ్చును. క్రిందుమీఁదులు నుంబడయవలయును. ఈ నాయనుభవమే యీచిన్ని పొత్తమున వివరించితిని. సగుణోపాసనయే నిరపాయమగు తరణోపాయము. అందుల కిష్టదైవము కర్ణధారి శ్రీరాముని కన్న దివ్యచారిత్రుఁడు లేఁడు; గాన

నాతఁడే నాపరమదైవము నేడు గడయు" జీవయాత్రలో ఘటిల్లిన పెక్కు కష్టములనుండి కృతికర్త శ్రీరామునందలి దృఢభక్తి మూలము ననే తరించి యీ కృతి రచనమునకుఁ గడంగినట్లున్నది. బహురూపములఁ గవి తన రామభక్తి నిందుఁ బ్రదర్శించినారు. వ్యంగ్యములు,నిందాస్తుతులు పలుతావులఁ బ్రయుక్తములయినవి. భావవ్యక్తీకరణము నకై యెడనెడఁ గొన్ని పద్యములు చతుష్పాద మాత్ర నిబద్ధములు గాక యెక్కుడు పాదములుతోఁ గూర్పఁబడినవి.

మచ్చునకు రెండు పద్యములు

ఉ. కర్మము కర్మ మంచిలను గష్టము లొందఁగఁ బ్రోవకుంటివే
కర్మము గుడ్వ మంచచటు గానకపోదురె బంధు జాలముల్
కర్మమె నిన్ను నన్ను సరిగా జతగూర్చిన దోయి రామ! నా
కర్మము.దోసిపుచ్చినను గాచుట కేరును లేరొరుల్ ప్రభూ (పుట6)

ఉ. జీవులు నిశ్వసించునది చెల్లగఁ బీల్చుచుఁ బ్రాణవాయువున్
జీవుల కిచ్చు; జంతువుల చెత్తలఁ గీటకముగ హరించు; నె
త్తావులు జిమ్మి శుభ్రతను తానయి చేయును గంధవాహుఁ డో
భూవిభో; యచ్చటచ్చటనె పొందుగ శౌచము కూర్చి పెట్టినా
వేవిధి నీకు నింత శ్రమ మెచ్చటఁ గల్గక యుండునట్లుగాన్ (పుట11

8. శృంగారతిలకము :- కాళిదాసకృతి కాంధ్రానువాదము కర్త; కవిరాజ, సాహిత్య విశారద, ఉప్పాడ రాజారావుగారు. ఎం.ఏ ఆంధ్రోపధ్యాయులు. ప్రభుత్వ కళాశాల, కాకినాడ.

శృంగార తిలకమనునది స్త్రీ వర్ణనాత్మకమగు కొన్ని చాటు శ్లోకముల గ్రథనమే కాని నిర్దిష్టమయిన యితివృత్తము గల గ్రంథము కాదు. ఇందలి సంఖ్య 22 శ్లోకములు మాత్రమే. ఇది కాళిదాసీయ మనెడి యాభాణకమే గాని యందుకుఁ దగిన యాధార మేదియులేదు. ప్రాచ్య పాశ్చాత్య విమర్శకలోకము కాళిదాసీయములుగా గ్రహిం

-చిన కృతులు, కావ్యత్రయము,నాటకత్రయము,శ్రుతబోధ చ్ఛందము ఋతు సంహారము మొత్త మెనిమిదింటిలో నిది చేరలేదు. తెలుఁగులో నచ్చటచ్చటి స్త్రీ వర్ణనాత్మక శృంగారపద్యముల నేర్చి కూర్చి శ్రీనాథుని వీథినాటకమను పేరితోఁ గొంత కాలము క్రిందట గ్రథితమయిన చాటు కృతి వంటిదే యీసంస్కృతశ్లోక కృతి కూడనని మాయభిప్రాయము. గతానుగతికముగ నిది కాళిదాసీయమే యని పండిత వర్గమున వెలసిన విశ్వాసము కలిమినాథునిక కవులు పలువురు దీనినింతకు మున్నె యాంధ్రీకరించి యున్నారు. ప్రస్తుతాంధ్రీకర్త శ్రీ రాజారావుగారు సరసకవితా ధురంధరులు. సహజ ప్రతిభావంతులు. వీరి కవిత సమకాలిక పండిత కవి సంస్తవములకుఁ డావలమయినది. ఈకృతికిఁ బూర్వానువాద కర్తలలో నొకరగు కవి మూర్ధన్య శ్రీ కాకరపర్తి కృష్ణశాస్త్రిగారు "కవితాపరిచితి" అను పేరితోఁ బ్రశంసాత్మకముగ రచించిన యవతారికయే యిందుకు దృష్టాంతము.

మచ్చునకుఁ గ్రింది శ్లోకముల యనువాదములఁ జిత్తగించునది.

"ఇయమ్ వ్యాధాయతే బాలా భ్రూరస్యాః కార్ముకాయతే।
కటాక్షాశ్చ శరాయన్తే మనోమే హరిణాయతే"

సీ॥ బాల!వ్యాధుండవీవు; భ్రూవల్లి ధనువు, వాలుఁజూపులు శరములై
వఱలుచుండ నామనోహరిణంబు విన్నాణముగను. గాటముగ
నేయఁదొడఁగెదా రాట మొదవ (ప 14)

"అపూర్వోదృశ్యతేవహ్నిః కామిన్యాః స్తనమండలే,
దూరతోదహతే గాత్రమ్ హృదిలగ్నస్తు శీతలమ్"

సీ॥ కామినీ స్తనమండలా క్రాంతవహ్ని, కానసగును నపూర్వమై;
గాత్రదహన, దక్షమగు దూరమందున్న; వక్షమందుఁ, బొదువఁ
జందన శీతల స్ఫూర్తిఁ గాంచు॥ (ప. 19)

स्युक्तं भवति । अभावस्यानित्यतारूपत्वात् । तथा चानित्यता निर्वाणमिति, सा चानित्यता अयत्नसिद्धैवेति निर्वाणमप्ययत्नसिद्धं स्यात् । किंचाभावस्य भावसापेक्षत्वाद्यत्र भावो नास्ति तत्राऽभावोपि न सिद्ध्यतीति भावः ॥७॥

किंच—

यद्यभावश्च निर्वाणमनुपादाय तत्कथम् ।
निर्वाणं नह्यभावोस्ति योऽनुपादाय विद्यते ॥८॥

अभावो नामानित्यता, स च भावमुपादाय प्रज्ञप्यते । नहि भावमनुपादाय अभावो नाम कश्चिदस्ति । यद्यभावरूपं निर्वाणं तर्हि भावसापेक्षं स्यात्। तच्च नेष्टम् । निर्वाणस्यान्यनिरपेक्षत्वादिति भावः ॥८॥

ननु निर्वाणं यदा भावरूपमभावरूपं वा न भवति, किंतर्हि निर्वाणमिति चेदुच्यते—

यश्चाजवंजवीभाव उपादाय प्रतीत्य वा ।
सोऽप्रतीत्याऽनुपादाय निर्वाणमुपदिश्यते ॥९॥

योऽयमजवंजवीभावः जन्ममरणप्रवाहः स कदाचिद्धेतुप्रत्ययसामग्रीमुपादाय प्रज्ञप्यते । कदाचिच्च प्रदीपप्रभावत्प्रतीत्य प्रज्ञप्यते । सोयमजवंजवीभावः यदा अनुपादाय अप्रतीत्य वा सामग्रीं न प्रवर्तते तन्निर्वाणमित्युच्यते । जन्ममरणपरम्पराया अप्रवृत्तिर्निर्वाणमिति भावः । सेयमप्रवृत्तिर्न भावो नाप्यभावः । तस्माद्भावाभावविलक्षणमेव निर्वाणमिति ॥९॥

किंच—

प्रहाणं चाब्रवीच्छास्ता भवस्य विभवस्य च ।
तस्मान्न भावो नाभावो निर्वाणमिति युज्यते ॥१०॥

भगवान्बुद्धः भवस्य विभवस्य च प्रहाणमेवोपदिदेश ह । यदि निर्वाणं भावरूपमभावरूपं वा स्यत्तदा तस्यापि प्रहाणं प्राप्नोति । तस्माद्भाव इति वा अभाव इति वा निर्वाणं न शक्यते वक्तुमिति भावः ॥१०॥

ननु क्लेशकर्मणोस्तत्राभावात्स्वयं च भावरूपत्वेन भावाभावोभयरूपं निर्वाणमस्त्वित्याशङ्क्याह—

भवेदभावो भावश्च निर्वाणमुभयं यदि ।
भवेदभावो भावश्च मोक्षस्तच्च न युज्यते ॥११॥

यदि भावाभावोभयरूपं निर्वाणं स्यात्तदा निर्वाणरूपो मोक्षोपि भावाभावोभयरूपस्स्यात् । तथा च मोक्षे संस्कारास्तद्विरामश्च स्यात् । तच्चायुक्तमिति भावः ॥११॥

किंच —

भवेदभावो भावश्च निर्वाणमुभयं यदि ।
नानुपादाय निर्वाणमुपादायोभयं हि तत् ॥१२॥

यदि निर्वाणं भावाभावोभयरूपं स्यात्तदा हेतुप्रत्ययसामग्रीमुपादायैवतद्भवेन्नानुपादाय । यतस्तदुभयं हेतुप्रत्ययसामग्रीमुपादायैव सिद्ध्यति । किंच भावमपेक्ष्यभाावः सिद्ध्यति । एवमभावप्रतिद्वन्दी भावः । एवं तावपि परस्परसापेक्षौ । तदेतदसङ्गतमिति भावः ॥१२॥

किंच—

भवेदभावो भावश्च निर्वाणमुभयं कथम् ।
असंस्कृतं च निर्वाणं भावाभावौ हि संस्कृतौ ॥१३॥

भावो हि हेतुप्रत्ययसामग्रीसम्भूतत्वात्संस्कृतः । अभावो हि प्रतीत्यसमुत्पन्नत्वात्संस्कृत एव । निर्वाणं त्वसंस्कृतम् । तस्मात्कथं निर्वाणं भावाभावरूपं भवेदिति भावः ॥१३॥

किंच—

भवेदभावो भावश्च निर्वाणमुभयं कथम् ।
तयोरेकत्र नास्तित्वमालोकतमसोर्यथा ॥१४॥

आलोकान्धकारयोरिव परस्परविरुद्धयोरेकत्रावस्थानासम्भवात्कथं निर्वाणं भावाभावोभयात्मकं भवितुमर्हतीति भावः ॥१४॥

एवं तावन्निर्वाणस्य भावाभावोभयरूपत्वं न सम्भवतीत्युक्त्वा अधुना तदुभयविलक्षणत्वमपि न सम्भवतीत्याह—

नैवाभावो नैव भावो निर्वाणमिति यांजना ।
अभावे चैव भावे च सा सिद्धे सति सिद्धयति । ॥१५॥

यदि भावो वा अभावो वा कश्चित्स्यात्तदा तत्प्रतिषेधेन भावाभावविलक्षणं निर्वाणमित्येषा कल्पना फलेत । तावेवासिद्धौ । तस्मादेषापि कल्पना निरवकाशेति भावः ॥१५॥

किंच—

नैवाभावो नैव भावो निर्वाणं यदि विद्यते ।
नैवाभावो नैव भाव इति केनैतदिज्यते ॥१६॥

यदि भावाभावविलक्षणं निर्वाणं विद्यते तर्हि तन्निर्वाणमेतादृशमिति केनेज्यते ज्ञायते प्रकाश्यते वा । नहि निर्वाणदशायामेवंविधः कश्चिदात्मा विद्यते। एवं सति निर्वाणेप्यात्मनस्सद्भावप्रसङ्गः । ननु संसारावस्थित एव कश्चिदेवं परिच्छिनत्तीति चेन्न, स किं विज्ञानेन परिच्छिनत्ति? उत ज्ञानेन? न तावद्विज्ञानेन— निमित्तालम्बनं हि विज्ञानम् । न तदानीं किंचिन्निमित्तमस्ति । तस्मान्न विज्ञानेन परिच्छिद्यते । नापि ज्ञानेन— ज्ञानस्य शून्यतालम्बनस्य अविद्यमानस्वरूपस्यैतादृशनिर्वाणाऽप्रकाशकत्वादित्यलम् ॥१६॥

यदा च निर्वाणे एताः चतस्रः कल्पना न सम्भवन्ति, एवं निर्वाणाधिगन्तरि तथागतेपि न सम्भवन्तीति प्रतिपादयन्नाह—

परं निरोधाद्भगवान्भवतीत्येव नोह्यते ।
न भवत्युभयं चेति नोभयं चेति नोह्यते ॥१७॥

निरोधात्परं भगवान्भवतीति वा, न भवतीति वा, उभयमिति वा, नोभयमिति वा नोह्यते । न ज्ञातुं शक्यत इत्यर्थः । यथा च नोह्यते तथा तथागतपरीक्षायामेवोक्तमिति भावः ॥१७॥

किंच—

अतिष्ठमानो भगवान्भवतीत्येव नोह्यते ।
न भवत्युभयं चेति नोभयं चेति नोह्यते ॥१८॥

अतिष्ठमानो हि भगवान् । अतो भवतीति वा, न भवतीति वा, उभयमिति वा, नोभयमिति वा न वाच्य इत्यर्थः । इदमपि तत्रैवोक्तम् ॥१८॥

अत एव—

संसारस्य न निर्वाणात्किंचिदस्ति विशेषणम् ।
निर्वाणस्य न संसारात्किंचिदस्ति विशेषणम् ॥१९॥

यतस्तिष्ठन्नपि भगवान्नोच्यते भवतीति, परिनिर्वृतोऽपि भगवान्नोच्यते भवतीति अतो निर्वाणसंसारयोरस्ति न कश्चिद्विशेषः । उभयोरपि स्वभावशून्यत्वाऽविशेषादिति भावः ॥१९॥

किंच—

निर्वाणस्य च या कोटिः कोटिस्संस्करणस्य च ।
न तयोरन्तरं किंचित्सुसूक्ष्ममपि विद्यते ॥२०॥

यथा संसारस्य निःस्वभावत्वात्पूर्वापरकोटिकल्पना न सम्भवति, एवं निर्वाणस्यापि निःस्वभावत्वादेव पूर्वापरकोटिकल्पना नास्ति । अतः कोटिद्वयाभावादपि संसारनिर्वाणयोर्नास्ति विशेष इति भावः ॥२०॥

न केवलं संसारस्य निर्वाणेनाविशिष्टत्वात्पूर्वापरकोटिकल्पना न सम्भवति । किंतु अन्या अप्येताः कल्पना न सम्भवन्तीत्याह—

परं निरोधादन्ताद्याः शाश्वताद्याश्च दृष्टयः ।
निर्वाणमपरान्तं च पूर्वान्तं च समाश्रिताः ॥२१॥

निरोधात्परमन्तवान् लोकः, अनन्तवान् लोकः, उभयवान् लोकः, अनुभयवान् लोकः, शाश्वतो लोकः, अशाश्वतो लोकः, उभयवान् लोकः, अनुभयवान् लोक इत्याद्या अपि दृष्टयः कल्पनाः न सम्भवन्ति, यत एताः कल्पनाः निर्वाणं पूर्वापरकोटिद्वयं च समाश्रित्य समुत्पद्यन्ते । यदा तु संसारनिर्वाणयोर्विशेषो नास्ति, कोटिद्वयमपि नास्ति तदा निरालम्बना एताः कल्पना न भवन्तीति भावः ॥२१॥

किंच—

शून्येषु सर्वधर्मेषु किमनन्तं किमन्तवत् ।
अनन्तमन्तवत्किं वा नाऽनन्तं नान्तवच्च किम् ॥२२॥
किं तदेव किमन्यत्किं शाश्वतं किमशाश्वतम् ।
अशाश्वतं शाश्वतं च किं वा नोभयमप्यतः ॥२३॥

यदि कस्यचित्पदार्थस्य कश्चित्स्वभावो भवेत् तदा तस्यैताः कल्पना भवेयुः, यदा तु तादृशः पदार्थ एव नास्ति तदा किमालम्बना एताः कल्पना भवेयुरिति भावः ॥२३॥

ननु भगवता निर्वाणमपि प्रतिषिद्धम्, एवं सति निर्वाणाधिगमार्थं भगवता देशितस्सर्वोऽपि धर्मः व्यर्थस्स्यादित्याशङ्क्य यदि नाम धर्मःस्वभावतस्स्यात्, तस्य धर्मस्य श्रोतारो वा स्युः, कश्चिद्बुद्धो नाम स्वभावतो भवेत्तदेदमेवं स्यात। स्वभाव एव यदा न सम्भवति तदा कथमेतदुपपद्यत इत्याह—

सर्वोपलम्भोपशमः प्रपञ्चोपशमः शिवः।
न क्वचित्कस्य चित्कश्चिद्धर्मो बुद्धेन देशितः ॥२४॥

इह सर्वेषामुपलम्भाना विज्ञानानां प्रपञ्चानां निमित्तानामुपशमः अप्रवृत्तिः निर्वाणमिति यदुच्यते स उपशमः प्रकृत्यैव शान्तत्वाच्छिवः। यदाचोपलम्भानां निमित्तानां चाप्रवृत्तिः तदा कोपि पदार्थः स्वभावतो नास्ति। अतो बुद्धेन न कश्चिद्धर्मः कस्यापि देशितः। तदा कुतोऽस्माकं यथोक्तदोषप्रसङ्गः ॥२४॥

इति सुबोधिनीव्याख्यासहितमाध्यमिककारिकासु
निर्वाणपरीक्षा नाम पञ्चविंशतितमं प्रकरणम्।

सुबोधिनीव्याख्यासहित-

माध्यमिककारिकासु,

द्वादशाङ्गपरीक्षानाम षड्विंशतितमं प्रकरणम्।

ननु "यः प्रतीत्य समुत्पादः शून्यतां तां प्रचक्ष्महे" इत्यत्र' "यः प्रतीत्य समुत्पादं पश्यतीदं स पश्यति" इत्यत्र च प्रतीत्य समुत्पाद उक्तः। कोऽसौ प्रतीत्य समुत्पाद इति शङ्कायां तदङ्गप्रभेदविवक्षया आह—

पुनर्भवाय संस्कारानविद्यानिवृतिस्तथा।
अभिसंस्कुरुते यान् तैर्गतिं गच्छति कर्मभिः ॥१॥

अविद्यया अज्ञानेन, निवृत आच्छादितः पुद्गलः, पुनर्भवाय कुशलाकुशलानेकरूपतया, कायिक वाचिक मानसिकरूपतया वा त्रिधा भिन्नान् यान् संस्कारानभिसंस्कुरुते करोति, तैः कर्मभिः, संस्कारैः गतिं पुनर्भवं गच्छति। प्राप्नोतीत्यर्थः ॥१॥

विज्ञानं सन्निविशते संस्कारप्रत्ययं गतौ ।
सन्निविष्टेऽथ विज्ञाने नाम रूपं निषिच्यते ॥२॥

ततः संस्कारपरीतस्यास्य पुद्गलस्य संस्कारहेतुकं विज्ञानम् , आत्मत्वेन अभिमतम् , देवमनुष्यादिरूपायां गतौ सन्निविशते प्रविशति । ततो विज्ञाने सन्निविष्टे सति नाम रूपं च तत्र निषिच्यते । स्थाप्यत इत्यर्थः । तत्र बिम्बप्रतिबिम्बन्यायेन, तुलादण्डनमनोन्नमनन्यायेन वा मरणान्तिकेषु स्कन्धेषु निरुद्ध्यमानेषु एतस्मिन्नेव क्षणे संस्कृताः स्कन्धा उपजायन्ते । अत्र च तुलादण्डदृष्टान्तो बालिशलोकानुरोधेनोक्तः । न तु परमार्थतः । एवं च बिम्बप्रतिबिम्बन्यायेन सिद्धः सकारणकार्योत्पत्तिः प्रतीत्यसमुत्पाद इति सिद्ध्यतीतिभावः॥

निषिक्ते नामरूपे तु षडायतनसम्भवः ।
षडायतनमागम्य संस्पर्शः सम्प्रवर्तते ॥३॥

तदेवं विज्ञानसम्मूर्छितं नाम रूपं मातुः कुक्षौ निषिच्यते । प्रादुर्भवतीत्यर्थः । एवं निषिक्ताभ्यां नामरूपाभ्यां षडायतनस्य दर्शनश्रवणघ्राणरसस्पर्शमननरूपस्य सम्भवो भवतीत्यर्थः । षडायतनमालम्ब्य संस्पर्शः समुपजायते ॥३॥

कः पुनरयं संस्पर्शः? कथं वा सम्प्रवर्तते? इत्यत्राह—

चक्षुः प्रतीत्य रूपं च समन्वाहारमेव च ।
नाम रूपं प्रतीत्यैवं विज्ञानं सम्प्रवर्तते ॥४॥

चक्षुः, रूपं, समन्वाहारं चेति त्रितयं प्रतीत्य चक्षुर्विज्ञानमुत्पद्यते । तत्र विषयो रूपमित्युच्यते । स्कन्धलक्षणं समन्वाहारं नामेत्युच्यते ॥४॥

सन्निपातस्त्रयाणां यो रूपविज्ञानचक्षुषाम् ।
स्पर्शः, तस्माद्धि स्पर्शाच्च वेदना सम्प्रवर्तते ॥५॥

तदेवमेतेषामिन्द्रियविषयविज्ञानानां त्रयाणां यः सन्निपातः, अन्योन्योपकारेण तुल्या या प्रवृत्तिः, सैव स्पर्श इत्युच्यते । तस्माच्च स्पर्शादिष्टानिष्टोदासीनविषयानुभूतिरूपा वेदना समुपजायते ॥५॥

वेदनाप्रत्यया तृष्णा वेदनार्थं हि दृश्यते ।
दृश्यमानमुपादानमुपादत्ते चतुर्विधम् ॥६॥

वेदनाप्रत्ययः यस्यास्सा वेदनाप्रत्यया, वेदनामूलिका तृष्णा उत्पद्यते । सा च वेदनाविषया । कुतः? यस्मादसौ स्पृहयालुः वेदनार्थमेव तृष्णां कुर्वन् दृ-

श्यते, तदभिलाषं करोति, तस्माद्वेदनाविषया तृष्णेति भावः । यदा तावदस्य सुखवेदना समुपजायते स तदा पुनः तस्याःसुखवेदनायास्संयोगमभिलषते। एवमभिलषमानस्स दृश्यमानं चतुर्विधमुपादानं, कर्म उपादत्ते स्वीकरोति । तृष्णाप्रेरितः कर्माणि करोतीत्यर्थः ॥६॥

उपादाने सति भवः उपादातुः प्रवर्तते ।
यस्य न स्यादुपादानं मुच्यते न भवेद्भवः ॥७॥

उपादाने सति कर्मणि स्वीकृते सति कर्तुः भवः प्रवते । यस्तु तृष्णाप्रेरितः कर्माणि करोति तस्य भवोऽवश्यं भवतीति भावः । यस्य तु कर्मोपादानं तृष्णा नास्ति स तु मुच्यते । तस्य भवो न भवति । यस्तु प्रतिसङ्ख्यानेन तृष्णां भस्मीकुर्वन्नुपादानं न गृह्णाति तस्य भवो न भवति । स तु मुच्यत इति भावः ॥७॥

ननु कोयं भवः, तत्राह—

पञ्च स्कन्धाः स च भवः भवाज्जातिः प्रवर्तते ।
जरामरणदुःखादिशोकाः सपरिदेवनाः ॥८॥
दौर्मनस्यमुपायासो जातेरेतत्प्रवर्तते ॥९॥

पञ्च स्कन्धा एव भवः । कायिकं, वाचिकं मानसिकं चेति त्रिविधमपि कर्म भवत्यस्मिन्निति भवः । अनागतं स्कन्धपञ्चकं भवः । तस्माद्भवाज्जातिः । अनागतस्कन्धान्तरं जातिः । सा च जातिः पूर्वस्मात् स्कन्धपञ्चकाज्जायत इत्यर्थः । ततो जातेरेतज्जरामरणादिकं प्रवर्तते । स्कन्धपरिपाको जरा। जीर्णस्कन्धभेदो मरणम् । पञ्चेन्द्रियासन्निपातो दुःखम् । हृदयसन्तापश्शोकः । वाक्प्रलापः परिदेवना । मनोऽनिष्टनिपातः दौर्मनस्यम् । दुःखबाहुल्यमुपायासः॥ एतत्सर्वमपि जातेरुपजायत इति भावः ॥९॥

संसारमूलान्संस्कारानविद्वान्संस्करोत्यतः ।
अविद्वान्कारकस्तस्मान्न विद्वान् तत्त्वदर्शनात् ॥१०॥

संसारस्य विज्ञानादिप्रवृत्तिलक्षणस्य मूलं प्रधानकारणं संस्काराः, तानविद्वान् संस्करोति फलाभिमुख्यान्करोति । अतोऽविद्वान्कारकः कर्ता भवति । अत इत्यस्यानुवादस्तस्मादिति । यथाऽविद्वान्संस्कारान्संस्करोति न तथा विद्वान्

संस्करोति । कुतः तत्त्वदर्शनात् । तत्त्वदर्शनेसति सर्वभावानामभावादिति भावः यतश्चाऽविद्यायां सत्यायामेव संस्काराः प्रवर्तन्ते , असत्यां च न प्रवर्तन्ते । अतः—

अविद्यायां निवृत्तायां संस्काराणामसम्भवः ।
अविद्याया निवृत्तिस्तु ज्ञानेनैवास्य बाधनात् ॥११॥

यतश्चाविद्यायां सत्यामेव संस्काराः प्रवर्तन्ते, अतोऽविद्यायां निवृत्तायां सत्यां संस्काराणामसम्भव एव । नन्वविद्यानिवृत्तिरेव कथं सिद्ध्यतीत्यत्राह— यथोक्तस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य यथावदविपरीतभावनयाऽविद्या निरुध्यते, अज्ञानस्य ज्ञाननिवर्त्यत्वनियमात् । यो हि प्रतीत्यसमुत्पादं सम्यक्पश्यति स सूक्ष्मस्यापि भावस्य न स्वभावं पश्यति । प्रतिबिम्बस्तम्भालातचक्रादिवत्सर्वेषामेव भावानां स्वभावशून्यतामेव पश्यति । य एवं सर्वभावानां शून्यतामवगच्छति स न बाह्यमाभ्यन्तरं वा किंचिद्वस्तूपलभते । एवमनुपलभमानः न कचिन्मुह्यति, अमुह्यंश्च न किंचिदपि कर्म करोति । एवं प्रतीत्यसमुत्पादभावनया तत्त्वदर्शिनो योगिनोऽविद्या निवर्तते । प्रहीणाविद्यस्य संस्कारो निरुध्यते ॥११॥

तस्य तस्य निरोधेन तत्तन्नाभिप्रवर्तते ।
दुःखस्कन्धः केवलोयमेवं सम्यङ्निरुध्यते ॥१२॥

एवं योगी आत्मात्मीयादिदर्शनायासनिर्मुक्तः कारकवेदकविरहितं स्वभावशून्यं दुःखस्कन्धं सम्यक् निरुणद्धि । यद्यप्ययं प्रतीत्यसमुत्पादः बाह्याभ्यन्तरभेदभिन्नः नदीस्रोतोवदविच्छिन्नः प्रवर्तते । ननु मरणानन्तरं कथमविच्छेद इति चेदुच्यते । प्रतीत्यसमुत्पादाङ्गेषु पूर्वस्कन्धेषु मरणकाले निरुध्यमानेषु तदा तत्र तस्मिन्नेव क्षणे तुलोन्नमनादिवद्दीपपर्यंशिकानां स्कन्धान्तराणामुत्पादान्न प्रतीत्यसमुत्पादो विच्छिद्यते । किं तु तत्त्वज्ञानादविद्यानिवृत्त्यनन्तरमेव सर्वोच्छेद इति भावः ॥१२॥

इति सुबोधिनीव्याख्यासहित माध्यमिककारिकासु
द्वादशाङ्गपरीक्षानाम षड्विंशतितमं
प्रकरणम् ।